

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/25010> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Heijden, Rien

Title: Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en te blijven? : proeve van een sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar de Nederlandse vrijmetselaar

Issue Date: 2014-04-03

HOOFDSTUK 1

Een onderzoek naar de vrijmetselaar

Het zoeken naar antwoorden op existentiële vragen is van alle tijden en dikwijls wordt daarin verwezen naar een bovenzintuiglijke werkelijkheid. De vrijmetselarij is één van die levensbeschouwelijke- of geestelijke stromingen die de intentie heeft een context te bieden van die andere werkelijkheid bij het zoeken naar antwoorden op levensvragen. Dit aloude vrijmetselaarsstreven lijkt in tegenspraak te staan met wat karakteristiek is voor de religieuze ontwikkeling in het Nederland van de tweede helft van de vorige eeuw, te weten de teruglopende belangstelling voor de christelijke levensbeschouwing, het voortschrijdende proces van individualisering, de opkomst van ‘alternatief’ seculiere bewegingen en een groeiende belangstelling voor westerse esoterie. Aanvankelijk werd aan de teruglopende belangstelling voor de christelijke levensbeschouwing de conclusie verbonden dat de belangstelling voor religie en religiositeit aan het verdwijnen was, maar later moest worden vastgesteld dat die belangstelling niet zozeer was teruggelopen, maar zich manifesteerde in andere vormen omdat mensen op zoek gingen naar vormen om zelf zin en betekenis te geven aan hun leven (Bernts, 2007). Deze verschuiving weerspiegelt zich in een andere opstelling ten aanzien van religie en spiritualiteit: een verschuiving van een traditioneel christelijke levensbeschouwing naar een meer binnenwereldlijke levensbeschouwing, zoals die zichtbaar wordt in de verschuiving van een geloof in een god boven ons, naar een god in ons, of het geloven in een god die niet bestaat, zoals bijvoorbeeld naar voren komt in het boek van Hendrikse (2007). Met de teruglopende belangstelling voor de christelijke levensbeschouwing ontstond tegelijkertijd een herwaardering van de westerse esoterie, zoals blijkt uit de opkomst van New Age bewegingen en andere alternatief seculiere bewegingen die zich in een groeiende belangstelling mochten verheugen. Dit proces van individualisering en de-traditionalisering is nog niet ten einde: uit onderzoek bleek dat in de jaren '90 nog 16%

van de Nederlandse bevolking levensbeschouwelijk zoekgedrag heeft (Becker et al., 1997), hetgeen een indicatie is voor dat veel mensen nog steeds op zoek zijn naar een invulling van hun religieuze behoeften. Recentelijk bleek hoe de opkomst van andere vormen van religie en spiritualiteit door de tijd alleen maar is toegenomen: onderzoek laat zien dat een kwart van de Nederlandse bevolking zichzelf kwalificeert als ongebonden spirituelen (Van de Donk et al., 2006).

1.1 De vrijmetselaar als persoon

Van oudsher bestaat er in Nederland een stroming die zo op het eerste gezicht raakvlakken heeft met de ongebonden spirituelen: de vrijmetselarij. De inhoud van haar gedachtegoed lijkt in eerste instantie naadloos aan te sluiten op de vragen van zin en zingeving die in de tweede helft van de vorige eeuw actueel werden. De vrijmetselarij is wars van dogmatiek, legt de nadruk op eigen beleving en verantwoordelijkheid en heeft zowel affiniteit met de westerse esoterie als met elementen van de traditioneel christelijke levensbeschouwing. Inhoudelijk mogen de vrijmetselaar en de ongebonden spiritueel veel zaken gemeen hebben, maar dat neemt niet weg dat de vrijmetselarij slechts een kleine groep aan zich weet te binden. Eigenlijk is weinig bekend over de vrijmetselaar als persoon. Wie is hij? Wat houdt hem bezig? Welke dilemma's en vragen heeft hij? Dat er zo weinig bekend is over de persoon van de vrijmetselaar is om meerdere redenen niet zo verwonderlijk: de vrijmetselarij trad niet al te zeer naar buiten en voorheen was zij vooral het onderzoeksobject van historici en in mindere mate van theologen en sociaal wetenschappers. De geringe inbreng van de theologen kan verklaard worden vanuit de bescheiden positionering van de vrijmetselarij binnen het religieuze domein. Ondanks deze bescheiden positionering, is er echter wel degelijk een verband tussen de vrijmetselarij en religie. Hoewel de vrijmetselarij zich nadrukkelijk afficheert als een methode, bouwt de Nederlandse vrijmetselarij voort op de uitgangspunten van de Engelse vrijmetselarij zoals vastgelegd in haar Constitutions (Anderson, 1723, 1738), die de vrijmetselarij beschrijft als een vorm van universele religie (Liagre, 2007).

Het uitgangspunt in deze studie is dat de vrijmetselarij een methode is, die tot religieuze ervaringen kan leiden. Opmerkelijk feit is dat de rooms-katholieke kerk door de eeuwen heen uitstekend geïnformeerd en gedocumenteerd was over de vrijmetselarij, waardoor er, in tegenstelling tot over de persoon van de vrijmetselaar, wel veel informatie beschikbaar is over de vrijmetselarij als methode. Deze belangstelling werd niet zozeer ingegeven door wetenschappelijke motieven als wel door de angst, dat de universeel religieuze invalshoek van de vrijmetselarij op termijn een bedreiging kon zijn voor de positie van de rooms-katholieke kerk. De ironie wil dat het uitgerekend een jezuïet is geweest, die een uitstekend gedocumenteerd boek heeft geschreven over de Nederlandse vrijmetselarij, dat nog steeds als een standaardwerk geldt (Dierickx, 1967).

Waarom dit onderzoek? De geringe aandacht voor de persoon van de vrijmetselaar kan het zicht op de vrijmetselarij beperken en door meer informatie over de persoon van de vrijmetselaar kan niet alleen het beeld over de vrijmetselarij bijgesteld worden, maar mogelijk ook het beeld over de verschuivingen in het religieuze domein in de tweede helft van de vorige eeuw. De tot nu gebruikelijke historische en religieuze invalshoek van onderzoek naar de persoon van de vrijmetselaar is echter te beperkt en daarom wordt hier gekozen voor een meer multidisciplinaire aanpak, waarbij inbreng wordt gezocht vanuit de psychologie en de sociologie. Zo komen niet alleen in beeld de persoon van de vrijmetselaar, maar ook zijn omgeving, hoe die hem vormt en welke factoren mogelijk een rol spelen in het proces dat hem uiteindelijk doet toetreden tot de vrijmetselarij. Immers, het zelfbeeld ontstaat niet alleen op basis van persoonlijke karakteristieken en prestaties (persoonlijke identiteit), maar ook op basis van evaluaties en karakteristieken van de groepen die een rol spelen in het eigen leven (sociale identiteit). Alvorens iemand een ander en het andere kan beoordelen en weet hoe hij zich daarmee kan verhouden, heeft hij eerst zelf te besluiten wie hij is. Dit verwijst niet alleen naar een moreel en spiritueel eigen standpunt, maar ook naar een omgeving die het zelfbeeld beïnvloedt. In deze studie gaat het in eerste instantie om de persoon van de vrijmetselaar en op grond van het bovenstaande zullen drie aspecten van zijn identiteit in kaart gebracht worden: zijn persoonlijke, zijn sociale en zijn spirituele identiteit. Daarbij is de onderzoeker zich er terdege van bewust dat de diepste zielenroerselen van mensen zich moeilijk laten vangen in enquêtevragen en statistieken. Het onderzoek richt zich niet alleen op *wat iemand beweegt om vrijmetselaar te worden*, maar ook op *de factoren die maken dat hij vrijmetselaar blijft*.

Een andere vraag in dit onderzoek is of er een profiel van de ‘gemiddelde’ vrijmetselaar bestaat en hoe dat profiel zich verhoudt tot dat van de Nederlandse man, en in een aantal gevallen tot dat van de christelijke Nederlandse man. Op deze manier kan een beter beeld gevormd worden van wat nu zo kenmerkend is voor de vrijmetselaar. De vrijmetselarij lijkt daar geschikt voor omdat zij een aantal zaken gemeenschappelijk heeft met zowel de christelijke levensbeschouwing als de ongebonden spirituelen: westerse esoterie, centrale plaats van het individu en verwijzing naar de oude bronnen van het Oude Testament. De onderzoeker is weliswaar zelf vrijmetselaar en in die zin als ervaringsdeskundige bekend met een aantal thema’s en dilemma’s die spelen in de vrijmetselarij, maar hij heeft geprobeerd te kiezen voor een methode van onderzoek die zo objectief mogelijk is. Daarom zijn de vraagstelling en de methodiek van dit onderzoek in grote lijnen vergelijkbaar met die van het SOCON-onderzoek (SOCON, 2000) dat zich richt op de sociaal-culturele ontwikkelingen in Nederland. Het empirisch onderzoek in deze dissertatie wil een actueel beeld scheppen van de vrijmetselarij en de vrijmetselaar. Daartoe is gebruik gemaakt van een vragenlijst met 292 vragen, die steekproefsgewijze en

at random werd uitgezet onder alle vrijmetselaren die werken onder het Grootoosten der Nederlanden. Het gaat dan om mannelijke vrijmetselaren, omdat vrouwen niet toelaatbaar zijn tot de onderzochte Orde van Vrijmetselaren: de Ordes waar mannen en vrouwen gezamenlijk lid van kunnen zijn of waarvan alleen vrouwen lid kunnen zijn, blijven in dit onderzoek buiten beschouwing. Aan de vrijmetselaren worden een aantal vragen gesteld, die eerder ook in het SOCON-onderzoek aan de Nederlandse man zijn gesteld en daardoor kunnen de onderzoeksgegevens over de vrijmetselaar vergeleken worden met die over de Nederlandse man. De actuele gegevens over de Nederlandse man zijn ontleend aan het onderzoek naar de sociaal- culturele ontwikkelingen in Nederland (SOCON) dat vanaf 1979 periodiek door de Radboud Universiteit Nijmegen wordt verricht. Wanneer het in dit proefschrift gaat over de Nederlandse man, wordt bedoeld de man zoals die naar voren komt in dit representatieve SOCON-onderzoek.

Sluit deze studie aan op eerder onderzoek? Niet eerder werd er een representatief onderzoek van deze omvang gedaan onder vrijmetselaren, waarin met name de persoon van de vrijmetselaar, zijn ervaring, beleving, aspiraties, omgeving, en omgang met een hogere werkelijkheid werden onderzocht en waarvan de uitkomsten vergeleken kunnen worden met de gegevens over de Nederlandse man. Een eerste aanzet daartoe werd in maart 2003 gedaan door Goosmann (2003) die, in het kader van zijn voorgenomen promotie, vooronderzoek heeft gedaan naar factoren die een rol kunnen spelen bij de bewuste keuze om vrijmetselaar te worden. Helaas overleed hij in december van hetzelfde jaar. Zijn aanzet tot onderzoek is een stimulans geweest om op de door hem ingeslagen weg voort te gaan en deze vraag in een breder kader te plaatsen. Dit is een exploratief onderzoek dat niet voort kan bouwen op of getoetst kan worden aan eerder onderzoek. In die zin hoopt dit onderzoek een stevige eerste basis te leggen voor verder onderzoek. De onderzoeker is zich er van bewust dat de resultaten van een steekproef van 400 personen enige voorzichtigheid vraagt in het interpreteren van de onderzoeksgegevens. Desalniettemin lijken, ook gezien de omvang van de doelgroep (5611 vrijmetselaren), de gevonden uitkomsten redelijk representatief. De Orde van Vrijmetselaren, werkend onder het Grootoosten der Nederlanden, heeft volledig aan dit onderzoek mee willen werken mits de privacy van de betrokkenen gewaarborgd werd. Hoewel de vrijmetselarij geassocieerd wordt met geheimzinnigheid en geslotenheid blijkt de respons van de vrijmetselaren van die omvang dat er voldoende respondenten waren om te kunnen spreken van een wetenschappelijk verantwoord onderzoek. Overigens werd niet onderzocht of die mate van respons beïnvloed werd door het feit dat dit onderzoek werd gedaan door iemand die zelf vrijmetselaar is.

Er is wel eerder enig onderzoek gedaan naar de vrijmetselaar, maar die studies waren als het ging om de persoon van de vrijmetselaar te fragmentarisch en gingen te weinig

in op de persoon van de vrijmetselaar. Het bovenstaande laat onverlet dat er uitgebreid onderzoek is gedaan naar de vrijmetselarij, maar daarin ligt meer het accent op de vrijmetselarij als beweging en op haar maatschappelijke relevantie. Voorbeeld daarvan is het onderzoek dat verricht werd in het kader van de Verlichting door Jacob (1995). Deze onderzoekster maakte gebruik van bronnen uit het Cultureel Maçonniek Centrum Prins Frederik in den Haag dat wordt omschreven als één van de best gedocumenteerde maçonnieke verzamelingen ter wereld. Van de Sande (2001) heeft een veelzijdig beeld geschetst van de vrijmetselarij in de Nederlanden. Door historische kanttekeningen te plaatsen bij rituelen en symbolen, gaf hij de politieke en culturele betekenis aan van diverse loges. Ook onderzocht hij de maatschappelijke achtergrond van de leden. Zijn boek 'Vrijmetselarij in de Lage landen' wordt als een standaardwerk gezien. Het belang van de vrijmetselarij als geestesstroming en sociaal-cultureel Europees verschijnsel werd bevestigd door het instellen van een leerstoel in de Faculteit der Godgeleerdheid aan de Universiteit Leiden in november 2000. Nog niet zo lang geleden werd er in een tweetal doctoraalscripties verslag gedaan van onderzoek naar de ervaringen van de vrijmetselaar. In één onderzoek werd aan de hand van interviews in kaart gebracht hoe een aantal jongere en oudere vrijmetselaren afkomstig uit loges in den Haag, Amsterdam en Amstelveen de vrijmetselarij beleven (Balvers, 2004) en het andere onderzoek 'Hebben vrijmetselaren op het gebied van mystiek meer te bieden dan de traditionele kerken?' was gebaseerd op de onderzoeksgegevens van deze studie (Ticheler, 2006). In een dissertatie werd de symbolische werkwijze van de vrijmetselarij, geduid vanuit de psychologie van Jung, in kaart gebracht (Journée, 1999). Floor Meijer toonde in haar proefschrift 'Wereldburgers, Vrijmetselaren en de stad Amsterdam, 1848-1906' aan hoe Nederlandse vrijmetselaren in toenemende mate betrokken raakten bij de maatschappelijke problemen die het gevolg waren van de snelle industrialisatie en bevolkingsgroei in Amsterdam (Meijer, 2010).

Afbakening naar doelgroep en tijd. Het onderzoek betreft vrijmetselaren die werken onder het Grootoosten der Nederlanden, in numeriek opzicht in Nederland de grootste groep. Zoals eerder aangegeven bestaat de doelgroep uit mannen die vrijmetselaar zijn. Hoewel de Orde van Vrijmetselaren een lange geschiedenis en traditie kent, concentreert dit onderzoek zich met name op de periode 1950 - 2000. Deze periode kenmerkt zich door ingrijpende maatschappelijke en religieuze veranderingen, die aan de hand van generaties in kaart worden gebracht. Het maken van een onderverdeling in generaties heeft een aantal voor- en nadelen. In sociologische zin verwijst het begrip generatie naar een deel van de bevolking dat herkenbaar is aan eigenschappen, die terug te voeren zijn tot omstandigheden die heersten in de tijd dat men opgroeide. Hoewel het begrip generatie een handzame schets van de sociale veelvormigheid biedt, is wel enige voorzichtigheid geboden: immers een historische ontwikkeling voltrekt zich niet van de ene dag op de andere dag en de ontwikkeling van de levensloop van een individu is ook niet eenduidig

(Van den Broek et al., 2001). Toch is het gebruik van de term ‘generaties’ voor het tijdvak 1950-2000 acceptabel. In de literatuur werd geconstateerd dat de opeenvolgende cohorten in Nederland onder dermate verschillende historische omstandigheden opgroeiden, dat zich inderdaad enige blijvend van elkaar te onderscheiden generaties vormden (Van den Broek et al., 2001). Aan de hand van de opgave door de respondenten van hun geboortedatum werden zij in generaties ingedeeld. Daarbij werd gebruik gemaakt van een in de literatuur veel gebruikt onderscheid: de vooroorlogse generatie (geboren in de periode 1910-1929), de stille generatie (geboren 1930-1940), de protestgeneratie (1941-1955) en de verloren generatie (geboren 1956-1970). Degenen die op 1 maart 2005 de leeftijd hebben van 27 jaar tot 35 jaar vallen onder de pragmatische generatie. Daarbij zijn voor het jongste deel van deze generatie en voor degenen die jonger zijn dan 27 jaar ook andere benamingen in gebruik, zoals generatie ‘Einstein’.

1.2. Waar staat de vrijmetselarij voor?

De focus in dit onderzoek ligt op de persoon van de vrijmetselaar, doch, alvorens daarop in te gaan, wordt eerst stil gestaan bij enige kenmerken van de vrijmetselarij. Hier wordt een grove schets gegeven omdat verfijning in de volgende hoofdstukken aan de orde is.

In het beschrijven van waar de vrijmetselarij voor staat, wordt aangesloten bij de opvattingen van de Orde van Vrijmetselaren werkend onder het Grootoosten der Nederlanden¹. Vrijmetselarij is in eerste instantie een inwijdingsgenootschap. Daarnaast kan zij gedefinieerd worden als een methode om mensen te stimuleren bewust denkend in het leven te staan. Door zijn inwijding wordt de vrijmetselaar lid van een broederschap en werkt hij samen met andere vrijmetselaren middels symbolen en rituelen aan zijn persoonlijke vorming. In de praktijk betekent dit dat de vrijmetselaar enerzijds zich (zelf) als mens probeert te verbeteren alsook probeert een bijdrage te leveren aan een betere wereld.

Hoewel er meerdere definities zijn van vrijmetselarij, wordt hier volstaan met twee opvattingen die de belangrijkste karakteristieken van de vrijmetselarij aangeven:

- Vrijmetselarij is een moreel gericht genootschap dat zowel de individuele persoonlijkheid als de gemeenschap tot een hoger geestelijk en zedelijk niveau zoekt te brengen, de broederschap tot doel heeft en bij deze activiteit, tot in haar naam toe, de hele symboliek van de steenhouders en de vrijmetselaren gebruikt (Dierickx, 1967).
- De vrijmetselarij maakt gebruik van een allusieve methode waarbij door het hanteren van symbolen en rituelen wordt gestreefd naar een gezamenlijke en persoonlijke

1 Naast deze Orde zijn er nog andere verenigingen van vrijmetselaren werkzaam in Nederland, die later aan de orde zullen komen.

bezinning op de levenshouding². Ze gaat uit van wat zij noemt de Opperbouwmeester des Heelals.

- Haar organisatie is een sterk aan tradities gebonden besloten genootschap van mannen (Pott, 2001)³.

In de vrijmetselarij wordt gebruik gemaakt van bouwsymboliek en lichtsymboliek. In de bouwsymboliek wordt het leven gezien als een te voltooiën bouwwerk en is de mens een ruwe steen. Door aan zichzelf te werken, kan de mens zich vormen tot een bouwsteen die passend en geschikt is voor de bouw van de tempel der mensheid. Vrijmetselaren voelen zich nauw verbonden met oorsprong en bestemming van al het bestaande en aanvaarden daarmee de leiding van een Opperbouwmeester des Heelals. Deze verwijzing naar een alles ordenend beginsel geeft in ieder geval de Nederlandse vrijmetselaar de ruimte daaraan een eigen invulling te geven. Het streven van de vrijmetselaar wordt gesymboliseerd door de passer en de winkelhaak. De passer helpt hem de maat te bepalen en de winkelhaak symboliseert het zoeken naar de ‘rechte verhoudingen’, een zuivere relatie tot het Opperwezen en de medemens. Als metafoor voor de zoektocht naar het licht symboliseren ‘passer en winkelhaak’ ook het streven naar een hoger niveau van bewustzijn: de passer staat dan voor de geestelijke wereld en de winkelhaak voor de ‘stoffelijke wereld’. In dat streven staat de vrijmetselaar niet alleen: samen met zijn medebroeders spant hij zich in (verricht hij arbeid) om die doelen te bereiken. Met deze broeders is hij verenigd in een loge. De eerder genoemde doelen probeert hij zowel binnen als buiten de loge te verwerkelijken. Deze intentie komt tot uiting in de gevleugelde maçonnieke uitspraak: ‘Op u komt het aan’.

Iemand wordt vrijmetselaar door zijn inwijding tot leerling vrijmetselaar in een tot de Orde behorende loge. Een loge is een vereniging naar Nederlands recht. Er zijn 164 loges, die vallen onder het gezag van de Orde van Vrijmetselaren werkend onder het Grootoosten der Nederlanden. Daarvan bevinden zich 16 loges in het buitenland⁴. De loges zijn autonoom, maar er is één Orde Grondwet waarin de centrale maçonnieke uitgangspunten zijn vastgelegd. Het hoogste gezag ligt bij de Algemene Leden Vergadering

2 Allusieve methode= een handeling, welke wekkend is t.a.v. haar deelnemers, doordat zij zinspeelt op en toespeelt naar een gemeenschappelijke kennis, welke zij als latent aanwezig veronderstelt, en waarbij de deelnemers zich actief en bereid openstellen haar wekkende werking te ondergaan, kortom: om haar typisch eigen “taal” te verstaan.

3 Ritus: het geheel van zinvolle symbolische en allusieve handelingen en daarbij uitgesproken woorden, dat op de bestemde tijd en plaats steeds op dezelfde, voorgeschreven wijze wordt uitgevoerd. (Beekes, 1999).

4 Naar de situatie van 1 januari 2012, opgave Grootsecretariaat. Op basis van logeregister 2010 naar de situatie per 1.1.2009: zijn er 161 loges, waarvan 17 in het buitenland en het aantal leden van loges in Nederland bedraagt 5864 (2010, deel 1 Orde van Vrijmetselaren).

(het Grootoosten), een jaarlijkse bijeenkomst van afgevaardigden van alle loges. Iedere man van achttien jaar, vrij en van goede naam, kan in beginsel vrijmetselaar worden. Er worden een aantal eisen gesteld om zeker te zijn van de motieven van de kandidaat, om vast te kunnen stellen of de vrijmetselarij hem dat kan brengen waar hij naar op zoek is en of hij past binnen de sfeer en cultuur van de loge.

‘Het wezenlijke kenmerk van de vrijmetselarij ligt in de gezamenlijke symbolische handeling, haar ritus, welke niet afhankelijk is van een eigentijdse interpretatie, maar die uitgaat van een gemeenschappelijk aanvaard wereldbeeld, symbolisch neergelegd in het tableau; dit heeft doorgaans de vorm van een kleed, dat in het midden van de loge ligt en voorzien is van tekens en symbolen die de zoektocht naar het licht symboliseren...’ (Pott, 2001). De inwijding is een essentie van de vrijmetselarij. Wie in een vrijmetselaarsloge wordt ingewijd tot leerling, bevordert tot gezelschap of verheven tot meester, de drie symbolische graden, is telkens het middelpunt van een zogenaamd ritueel, waarin door het gebruik van symbolen, het symbolisch bewustzijn van de inwijding tot leven kan komen. Daarin kan hij zich bewust worden van elementen uit zijn eigen levensverhaal en de plaats daarvan in een veel groter verhaal dat van alle tijden is en waarin de weg naar het licht voor de vrijmetselaar het streven naar geestelijke ontwikkeling symboliseert. Zijn inwijding is een ritueel gebeuren. De gang van zaken en de volgorde van handelingen zijn vastgelegd in een ritueel. Over de diepere betekenis en de dynamiek van het inwijdingsritueel werd in een tweetal dissertaties ingegaan. In de ene werd ingegaan op het proces van initiaties en de drievoudige structuur van rituelen en het geeft inzicht in de inwijdingsrituelen en de initiaties in de drie symbolische graden, die beschreven worden als ‘rites de passage’ (Snoek, 1987). In een andere dissertatie werd vanuit de optiek van de psychologie van Jung ingegaan op de drie eerder genoemde initiaties van de vrijmetselaar (Journée, 1999). Vermeldenswaardig is ook de studie van Van den Berk over ‘Die Zauberflöte’, de laatste opera van Mozart, waarin de schrijver de lezer mee neemt in een wereld van geheime genootschappen, inwijdingspersonages en mystieke personages en waarin maçonnieke - en alchemistische - uitgangspunten de rode draad vormen (Van den Berk, 1998).

In het algemeen kan men zeggen dat de beschikbare literatuur over de vrijmetselarij zich kenmerkt door een in hoofdzaak beschouwend karakter, waarin de persoon van de vrijmetselaar onderbelicht blijft (Te Lindert, 1995).

Aan het eind van de 20e eeuw is er een toenemende bereidheid onder vrijmetselaren om hun maçonnieke ervaringen met belangstellende derden te delen, maar over hun ervaringen van de inwijdingsrituelen blijven zij weinig mededeelzaam. Deze terughoudendheid kan ingegeven zijn door een aantal overwegingen: de zorg om de eigen ervaring van de inwijding in tact te laten en een zorg dat iemand, die nog ingewijd moet

worden, zo onbevangen mogelijk haar kan ondergaan. Het ervaren van een inwijding kan voor iemand een zeer intense ervaring zijn en het valt te begrijpen dat de ingewijde er aan hecht om met die ervaring zorgvuldig om te gaan, immers zoals de dichter Lucebert heeft geschreven: ‘alles van waarde is weerloos’ (Lucebert, 2004).

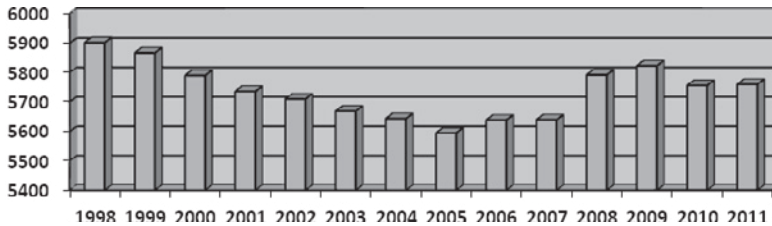
Over de persoon van de vrijmetselaar was niet zo veel bekend en, pas toen in de jaren '90 er een behoefte ontstond aan getallen en statistieken om de schommelingen in het ledenbestand inzichtelijk te maken voor een herbezinning op de toekomst van de vrijmetselarij, kwam binnen de Orde de persoon van de vrijmetselaar meer in beeld (Akkermans, 1991). Een interne onderzoekscommissie die het toekomstperspectief van de vrijmetselarij in kaart bracht, deed eind jaren '90 in haar rapportages een uitspraak over het profiel van het ledenbestand van de Orde van vrijmetselaren. Dit profiel had overigens een beperkte invulling: ‘De vrijmetselarij trekt mensen aan van gevorderde leeftijd met een goede opleiding, meer in de alfa hoek dan in de bèta hoek en met hogere inkomens’ (zie rapporten Commissie Toekomstverkenning). Deze conclusies sloten aan op de rapportages over ‘secularisatie en alternatieve zingeving’ waarin de vrijmetselarij werd gedefinieerd als een seculiere stroming (Becker et al., 1997).

In de tweede helft van de vorige eeuw was de vrijmetselarij lange tijd terughoudend in het communiceren met haar omgeving. Maar niettemin kunnen we toch vaststellen dat er zich binnen de vrijmetselarij geleidelijk een ontwikkeling naar meer openheid voltrok. De Ikon documentaire over de vrijmetselarij die in het jubileumjaar 2006 (*Het mysterie van de vrijmetselaars*) werd uitgezonden en de wijze waarop de publiciteit werd gezocht om de viering van dat jubileum aandacht te geven, zijn daar van voorbeelden (Van Zweeden, 2006). Dit neemt niet weg dat de vrijmetselarij nog steeds het imago heeft van een geheim genootschap. De praktijk leert echter dat veel informatie over de vrijmetselarij vrij beschikbaar is.

Het eerder genoemde Cultureel Maçonniek Centrum ‘Prins Frederik’ met een unieke collectie, is vrij te raadplegen. Op Internet kan men nagenoeg alle maçonnieke rituelen downloaden en maçonnieke literatuur is vrij verkrijgbaar. De hardware is vrij beschikbaar; of men ook over de software (de eigen ervaring van de vrijmetselaar) kan beschikken, hangt er maar vanaf wat de vrijmetselaar daarvan wil delen. Uit een recent onderzoek blijkt dat hij daartoe zeker bereid is (Balvers, 2004). Als iemand informatie wenst, dan moet hij daartoe wel zelf initiatief nemen. Die terughoudende opstelling van de vrijmetselaar, de beslotenheid van de groep en de onbekendheid met de vrijmetselarij hebben er toe bijgedragen dat de vrijmetselarij de naam heeft een mysterieuze beweging te zijn: in 1989 ziet bijna twee derde van de Nederlandse bevolking de vrijmetselarij nog als een geheimzinnige organisatie (Van Slooten et al., 1989). Er is al langere tijd

een transformatie aan de gang van een besloten, naar binnen gekeerde, groep naar een vereniging die met behoud van haar eigenheid meer open staat voor de buitenwereld. Vreemd genoeg was het altijd al juist die buitenwereld waar zij iets voor wilde betekenen.

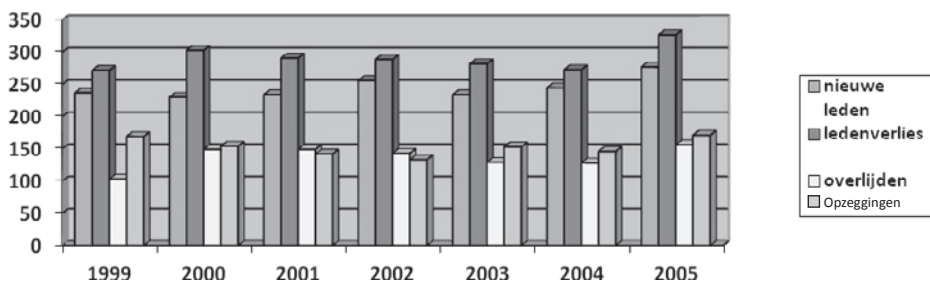
Tabel 1.1 Aantallen vrijmetselaren lid van Nederlandse loges periode 1 januari 1998 – 1 januari 2011

Bron: bulletins Grootoosten der Nederlanden en opgave Grootsecretariaat

Bovenstaande grafiek van aantallen vrijmetselaren die lid zijn van Nederlandse loges werkend onder het Grootoosten der Nederlanden, laat over de periode 1998-2011 een afname zien van het aantal leden met een lichte toename in 2006. De groei in 2008 en 2009 kan geduid worden als de effecten van het jubileumjaar 2006, waarin de Nederlandse Orde zich met haar 250 jarig bestaan prominent presenteerde. De gesignaleerde terugloop is niet alleen het gevolg van leden die bedanken voor het lidmaatschap, maar zoals onderstaande tabel laat zien mede een gevolg van het hoge aantal vrijmetselaren die overlijden. Op 1 maart 2005 is de gemiddelde leeftijd van de vrijmetselaar 62,5 jaar (SD = 12,99), behoort 29% van de vrijmetselaren tot de stille generatie (66 - 75 jaar) en 16% tot de vooroorlogse generatie (76 – 91 jaar). De groei zal dus van de jongere generaties moeten komen.

Tabel 1.2 Aantallen vrijmetselaren naar nieuwe leden, verlies leden en verlies opgesplitst naar opzeggingen en overlijden

1 januari 1999 – 1 januari 2005. (opzeggingen in % aantal vrijmetselaren per jaar >2% en ≤ 2,6 %)

Een complicerende factor in deze is dat de veranderingen en verschuivingen in het religieuze landschap in de tweede helft van 20^e eeuw die terugloop nog kunnen versnellen: het ter discussie stellen van geïnstitutionaliseerde religie kan gevolgen hebben voor de toekomstverwachtingen van de vrijmetselarij, die in het zelfde 'religieuze' domein opereert.

1.3. Vragen bij de praktijk van de vrijmetselarij

De vrijmetselarij heeft een gevarieerd aanbod, maar het aantal mensen dat daar op ingaat, is beperkt: aan het eind van de vorige eeuw zijn er in Nederland tegen de zesduizend vrijmetselaren.

Die belangstelling is wel eens anders geweest: in de tweede helft van de 18^e eeuw was de vrijmetselarij het grootste genootschap in Nederland en, hoewel zij in Nederland een traditie van meer dan twee honderd vijftig jaar levend heeft weten te houden, heeft zij in de tweede helft van de vorige eeuw aan aantrekkingskracht ingeboet en blijft haar ledental achter bij andere vergelijkbare bewegingen.

Dit roept een aantal vragen op. Is haar gehechtheid aan traditie dusdanig dat dit een flexibele omgang met haar veranderende omgeving in de weg staat? Wat maakt dat vooral alternatief seculieren en ongebonden spirituelen beter in kunnen spelen op de zich wijzigende opvattingen en behoeften inzake religie en spiritualiteit? Speelt daarin mogelijk een rol dat de vrijmetselarij het imago heeft van een besloten, elitaire, traditionele, masculiene vereniging en om die redenen eerder geassocieerd wordt met geïnstitutionaliseerde religie dan met meer flexibele opvattingen van spiritualiteit? Of zijn er andere zaken die de vrijmetselarij minder aantrekkelijk maken voor een potentiële kandidaat: het hanteren van een vorm van ballotage, de aard van het commitment dat gevraagd wordt en het idee dat, als men eenmaal vrijmetselaar is, dit ook een verbond is voor het leven (eens een vrijmetselaar, altijd een vrijmetselaar)?

Op deze vragen wordt geprobeerd hier een antwoord te vinden, want het blijft intrigerend dat een kleine groep, waar weinig over bekend is, al een paar eeuwen lang rustig haar eigen gang gaat, weinig op de voorgrond treedt en toch iets heeft van een stille kracht waarvan de effecten meestal achteraf zichtbaar werden. Overigens hoeft de omvang van een stroming of beweging niet evenredig te zijn met de invloed of de kracht van het gedachtegoed dat zij voorstaat. Hoewel de vrijmetselaren gering in aantal zijn, geven zij toch blijk van hun aanwezigheid. Zij zijn daarin echter bescheiden en hun bekendheid lijken zij eerder te ontleen aan hun niet-maçonnieke status. Uit onderzoek is gebleken dat de vrijmetselaar het imago heeft van succesvol met een bovengemiddelde sociale en economische status (zie rapporten Commissie Toekomstverkenning). Omdat een vrijmetselaar zich er niet op laat voorstaan dat hij vrijmetselaar is, ligt het voor de hand te veronderstellen dat zijn succes eerder te danken is aan zijn persoonlijke kwaliteiten

dan aan het feit dat hij vrijmetselaar is. In hoeverre deze veronderstelling juist is, dient nader onderzocht te worden. Ook dient bekeken te worden in hoeverre de vrijmetselarij een succesfactor kent: zijn vrijmetselaren succesvoller dan andere mensen omdat ze vrijmetselaar zijn of is het eerder zo dat succes in het profane leven een indicatie is om vrijmetselaar te worden? Mag verondersteld worden dat de vrijmetselarij als instituut eerder mensen aantrekt die op grond van hun achtergrond en sociaal milieu meer kans hebben op maatschappelijk succes en beter in staat zijn om die kansen te verzilveren? Al deze karakteristieken prikkelen de fantasie, maar geven weinig concrete informatie over de vrijmetselaar. Dit roept vragen op zoals: wie is toch die vrijmetselaar, wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en bestaat er zoiets als een profiel van de ‘gemiddelde’ vrijmetselaar?

De vrijmetselaar en zijn omgang met een hogere werkelijkheid. De vrijmetselarij maakt in haar methodiek gebruik van symboliek, ritualen, mythen en onderschrijft het bestaan van een hogere werkelijkheid. Passer (geestelijke wereld) en winkelhaak (stoffelijke wereld) symboliseren ook de ontwikkelingsweg van de mens, die uitgaat van een feitelijke wereld en een wereld, die deze in principe overstijgt (transcendeert)⁵. Aan de hand van onderzoeksvragen over zijn religieuze, spirituele, mystieke opvattingen en ervaringen proberen wij aan de weet te komen wat voor hem die hogere werkelijkheid betekent en hoe hij daarmee omgaat. Maar eerst worden de begrippen hogere werkelijkheid, religie, spiritualiteit en mystiek nader toegelicht.

Definitie hogere werkelijkheid. In dezen is enige voorzichtigheid geboden omdat het begrippenkader dat de vrijmetselaar hanteert voor het ervaren en duiden van een hogere werkelijkheid gevarieerd is: de vrijmetselarij laat de individuele vrijmetselaar vrij in hoe hij zelf zijn maçonnieke ervaringen wil duiden. De één zal die als religieus duiden, de ander als mystiek, spiritueel, een combinatie daarvan of anderszins. Daarbij komt nog dat een hogere werkelijkheid deïstisch, theïstisch of binnenwereldijk geduid kan worden. Een complicerende factor in deze is dat de meeste vrijmetselaren meer het methodische dan het religieuze aspect van die zoektocht benadrukken. Het maken van een ‘atlas van de mystieke, religieuze en spirituele belevingswereld van de vrijmetselaar’, om zo accenten en de methodiek van die zoektocht te markeren, is onbegonnen werk, maar hier zullen desondanks enige accenten worden geplaatst om zo meer te weten komen over zijn belevingswereld en zijn omgang daarmee. Een eerste stap daarin is het definiëren van religie, spiritualiteit en mystiek.

5 Hier wordt gesproken van “in principe” omdat de reguliere vrijmetselarij uitgaat van het bestaan van een opperwezen (een Supreme Being) en omdat, zoals later zal worden beschreven het geloof in een opperwezen geen *conditio sine qua non* is om zich toch vrijmetselaar te mogen noemen.

Definitie van religie. Religie kan op meerdere manieren gedefinieerd worden. In de gangbare definities van religie is de rode draad het zich verhouden met een hogere werkelijkheid: alles wat mensen doen om zich bezig te houden met existentiële vragen (Batson, 1993), omgang met het transcendente (Hellemans, 2007)), al datgene wat de mens helpt zich te verzoenen met zijn eindigheid door middel van iets dat boven de menselijke eindigheid lijkt uit te gaan (Ter Borg, 2007), de gevoelens, handelingen en ervaringen van individuele mensen in hun eenzaamheid, indien en voor zover zij zich toestaan in relatie te zijn met iets dat zij als goddelijk kunnen beschouwen (James, 1995). Bloom (2012) onderscheidt in zake religie drie invalshoeken: het gebied van transcendente en mystieke ervaringen, geloof in het bovennatuurlijke inclusief bovennatuurlijke wezens (goden) en religie als sociale activiteit in te vullen als bijvoorbeeld motor van moraliteit, sociale cohesie en kracht ten goede. Vrijmetselarij met haar focus op inwijdingen en rituelen sluit weliswaar aan bij de eerste categorie: het benadrukken van de individuele ervaring past in de uitgangspunten van James (1995) in zijn klassieker 'De varianten van religieuze ervaring' en de terminologie van Whitehouse (2000) waarin vrijmetselarij te duiden is als een verbeeldende religie die middels symbolen en rituelen haar gedachtegoed communiceert met de leden. De figuur van de Opperbouwmeester des Heelals als hoogste ordenend beginsel verwijst weliswaar naar het bovennatuurlijk element in vrijmetselarij, maar lijkt niet de kern te raken: het is een multi-interpretabel begrip waarin bijvoorbeeld zowel een atheïst als een theïst passen. In zijn drieluik van religie relativeert Bloom de claim als zouden morele ideeën van wereldreligies grote effecten hebben op ons morele leven. Het is juist ook het derde element dat Bloom noemt dat op de vrijmetselarij van toepassing is: religie als sociale activiteit. Immers vrijmetselarij verwijst in haar rituelen en symbolen naar de Bijbel en associeert zich daarin nadrukkelijk met moraliteit en de vrijmetselarij wordt gedefinieerd als 'a peculiar system of morality'. De vrijmetselaar werd geacht de morele wetten te volgen (Anderson in zijn Oude Plichten, 1723) of zoals verwoord door De Mist (1880): 'Ik heb de Vrijmetselarij altijd beschouwd als eene stille leerschool van deugd en goede zeden'. De opvatting over religie van Hanegraaff (1998) die veel heeft gepubliceerd over de 'esoterische' vormen van religiositeit in de westerse wereld in de periode 15e eeuw tot heden, sluit goed aan bij de ruime opvatting van religie waarvoor wordt gekozen in dit proefschrift en die zowel religie in enge zin als spiritualiteit insluit: 'Religie is ieder systeem van symbolen dat invloed uitoefent op menselijk handelen, doordat het de mogelijkheid biedt ritueel contact te onderhouden tussen de wereld van alle dag en een bovenzintuiglijke werkelijkheid'.

In al de beschreven definities wordt verwezen naar een transcendentie, een hogere werkelijkheid. Echter, de tweede helft van de vorige eeuw laat zien dat het niet zo vanzelfsprekend is dat die hogere werkelijkheid alleen een bovenwereldlijke dimensie heeft: sommigen gaan uit van de God boven ons, anderen van de God in ons. In dit

onderzoek wordt religie gedefinieerd als een omgang met existentiële vragen, als een zingevingsysteem. De focus is: hoe functioneert religie in de samenleving? Daarbij wordt onderscheid gemaakt in niveaus van religie. Het onderscheid van Hellemans (2007) is daarin behulpzaam: hij onderscheidt een macroniveau van religie (het religieuze veld) en binnen dat grote religieuze veld zijn er op meso niveau vele religies en religieuze bewegingen actief. Het kan ook anders geformuleerd worden: er is sprake van een universele religie, of religiositeit in ruime zin, en naast christelijke levensbeschouwing zijn er andere vormen van religiositeit en spiritualiteit als manifestaties van die universele religie. Waar in de tekst wordt verwezen naar universele religie, wordt bedoeld religie in ruime zin. Gaat het om religie die daar een manifestatie van is, zoals bijvoorbeeld het christendom of de Islam, dan wordt gesproken van religie in enge zin (godsdienst). In die zin is de vrijmetselarij een zingevingsysteem met de volgende karakteristieken: het gebruik van symbolen, mythen en ritualen in een proces van bewustwording. De vrijmetselaren zelf hebben een duidelijke voorkeur om de vrijmetselarij te duiden als een *methode* en niet als een religie. Is het inderdaad een methode, dan is het in ieder geval een methode die kan leiden tot religieuze ervaringen. Hier wordt later verder op ingegaan. Voor dit moment kan, op basis van het onderscheid van Whitehouse (2000) gesteld worden dat in tegenstelling tot de christelijke religie, die kan worden geduid als een vorm van doctrinaire religie, de vrijmetselarij eerder aangemerkt kan worden als een verbeeldende religie. Zij bedient zich van symbolen en ritualen en is niet nadrukkelijk gericht op het overbrengen van een leer of een doctrine. Een geveleugeld woord binnen de vrijmetselarij is: ‘Het enige dogma van de vrijmetselarij is dat zij geen dogma’s heeft’. Er moge dan geen sprake zijn van dogma’s, maar er is wel een duidelijke context waaraan de vrijmetselaar gehouden is: het erkennen van een opperwezen of een Opperbouwmeester des Heelals als een richtinggevend ordenend principe kadert de religieuze of spirituele speelruimte van de vrijmetselaar.

Definitie spiritualiteit. Sommigen spreken van spiritualiteit als iemand met bewuste bedoelingen en op een min of meer methodische wijze bezig is zijn leven te doen beantwoorden aan een transcendent zingeving (Van Baaren, 1960; uit Noordzij, 1994). Spiritualiteit is ook te definiëren als die activiteit waarbij iemand zijn persoonlijke verhaal leeft, ervaart en probeert vorm te geven in de context van een groter verhaal (hogere werkelijkheid). Hierin wordt aangesloten bij een werkdefinitie van spiritualiteit: ‘Spiritualiteit is een nagestreefde, beleefde en gearticuleerde relatie met transcendentie: vragen, betekenissen, waarden die de normale dagelijkse levenspatronen en routines overstijgen of doorbreken’ (Knegting et al., 2003). In die zin lijkt er vandaag de dag weinig verschil te zijn tussen religie en spiritualiteit. Het lijkt eerder te gaan om een verschil in accent: bij spiritualiteit lijkt er meer inbreng te zijn voor eigen en eigentijdse inbreng in inhoud en vormgeving, terwijl bij religie (in enge zin) meer de nadruk wordt gelegd op

een traditionele verankering, waardoor er minder ruimte is voor eigen inbreng in inhoud en vormgeving. In voorkomende gevallen, als er sprake is van geïnstitutionaliseerde, traditioneel christelijke levensbeschouwing en dit in de context relevant is, wordt er gesproken van traditioneel christelijke religie als een van de vele vormen waarin die universele religie zich kan manifesteren. In voorkomende gevallen dat het voor het onderscheid daarmee zinvol is, wordt er gesproken van spiritualiteit zoals hierboven omschreven.

Definitie van mystiek. Het begrip mystiek is voor meerdere uitleg vatbaar: in de 15^e eeuw heeft het begrip ‘mystiek’ een nieuwe inhoud gekregen. Het wordt dan omschreven als een onmiddellijke en passieve (men wordt er mee overvallen) ervaring van de aanwezigheid van God (Faesen, 1998). Anders gesteld: mystiek verwijst in die context naar een eenheid die ervaren kan worden in en met een transcendente werkelijkheid. Door de jaren heen is er veel onderzoek gedaan naar mystieke ervaring, hetgeen geresulteerd heeft in vele wetenschappelijke publicaties die steeds probeerden het hart van de mystieke ervaring aan het licht te brengen (James, 1995). In de literatuur zijn verschillende gradaties van mystieke ervaringen bekend⁶. Mystiek en spiritualiteit hebben enige raakvlakken met elkaar: De invalshoek waar vanuit men beide beschouwt lijkt bepalend te zijn of er wordt gesproken van een spirituele- of een mystieke ervaring. Hier wordt verondersteld dat, in de tweede helft van de vorige eeuw, in Nederland niet alleen de begrippen religie en spiritualiteit een andere invulling hebben gekregen, maar ook het begrip mystiek.

De vrijmetselaar in relatie tot de christelijke levensbeschouwing en de ongebonden spirituelen.

Omdat vrijmetselaren ook lid van een kerk kunnen zijn, verdient het aandacht om niet alleen te onderzoeken wat de mogelijke gevolgen zijn van zo'n dubbel lidmaatschap voor de omgang van de vrijmetselaar met religieuze vragen, maar ook hoe niet alleen de vrijmetselaar en de Nederlandse man, maar ook de christelijke Nederlandse man, die geen vrijmetselaar is, zich verhouden tot religieuze, spirituele en mystieke opvattingen en ervaringen. Deze groepen hebben een eigen manier van omgaan met religieuze vragen en mogelijk vraagt dat om een bijstelling van het beeld dat leeft over de religieuze verschuivingen in de periode 1950-2000. Immers die periode van secularisatie en individualisering kenmerkt zich weliswaar door een teruglopende kerkelijke betrokkenheid, maar dit ging gepaard met een toenemende groei van de meer ongebonden vormen van spiritualiteit. De vrijmetselarij neemt tussen beide stromingen een middenpositie in en verenigt in zich zowel elementen van de christelijke

6 Extraverte mystieke ervaring, introverte mystieke ervaring en religieuze interpretatie van een mystieke ervaring.

levensbeschouwing als van de ongebonden spirituelen. Mogelijk kan zij in die hoedanigheid helpen beter inzicht te krijgen in de religieuze verschuivingen in de periode 1950 - 2000.

Hoewel de relatie tussen de vrijmetselarij en de kerken altijd problematisch is geweest, zijn er duidelijke raakvlakken tussen de vrijmetselarij en aspecten van de christelijke levensbeschouwing. In de vrijmetselarij wordt aan de Bijbel een centrale plaats toegekend en in haar mythen en rituelen refereert de vrijmetselarij met name aan teksten uit het Oude en het Nieuwe Testament: de bouw van de tempel van Salomo, het St. Jans Evangelie, de viering van de beide St. Jans feesten in juni en december samenvallend met de zonnewenden. Daarbij komt nog dat op basis van de hogere gemiddelde leeftijd van de vrijmetselaar het voor de hand ligt dat een groot aantal van hen een kerkelijke opvoeding heeft genoten.

De vrijmetselaren en de ongebonden spirituelen hebben met elkaar gemeen dat zij beide wars zijn van dogma's en dat zij ieder individu de vrijheid laten om zelf invulling te geven aan zijn religieuze behoeften. Dit laatste is een veronderstelling die geverifieerd dient te worden. In ieder geval is vanuit de literatuur bekend, om maar eens twee uitersten te noemen, dat zowel iemand die atheïst is als iemand die gelooft in een persoonlijke God vrijmetselaar kan zijn. De vrijmetselarij geeft echter ook duidelijke kaders aan waarbinnen de vrijmetselaar dient te blijven, omdat er anders geen sprake kan zijn van een reguliere vrijmetselarij. In de praktijk blijkt dat de spelregels flexibel worden gehanteerd: immers de erkenning van het bestaan van een opperwezen – wat het bindend kader is - lijkt op het eerste gezicht op gespannen voet te staan met een atheïstische visie.

De vrijmetselaar en de kerk. Omdat hier verondersteld wordt dat er veel vrijmetselaren zijn met een kerkelijke achtergrond of opvoeding, wordt onderzocht of dit van invloed is op hun maçonnieke opvattingen en ervaringen. Deze vraag is niet onbelangrijk, omdat door de veelal moeizame relatie tussen de kerk en de vrijmetselarij, het voor een vrijmetselaar niet altijd de meest voor de hand liggende optie is om vanuit een doorgaans christelijke achtergrond vrijmetselaar te worden, dan wel het lidmaatschap van de vrijmetselarij en een kerk met elkaar te combineren. Overigens mag daarin de plaats van de Bijbel in de vrijmetselarij niet buiten beschouwing blijven: want wat betekent de plaats van de Bijbel in de vrijmetselarij voor een (kandidaat-) vrijmetselaar die niets heeft met de kerk en de Bijbel?

Voor de komende generaties vrijmetselaren zullen deze zaken mogelijk minder een rol gaan spelen, omdat kerkelijke opvoeding meer op de achtergrond raakt en zij wellicht manieren hebben gevonden van omgang met hun vragen van zin en zingeving.

Wat is nu de status van een keuze voor de vrijmetselarij in vergelijking met een keuze voor een kerk? Kan men zeggen dat zo'n keuze voor de vrijmetselarij een duidelijke individuele stap is en wordt daardoor de keuze voor een kerk minder individueel, omdat mensen daarin verhoudingsgewijs eerder aansluiting zoeken bij de vertrouwde achtergronden van hun sociale milieu en daardoor zo'n religieuze keuze een zekere vanzelfsprekendheid heeft? De vooronderstelling hier is dat als iemand in zijn leven zich bewust wordt van zijn 'religiositeit' c.q. spiritualiteit, het voor de hand ligt dat hij in eerste instantie aansluiting probeert te vinden bij de religieuze cultuur van zijn gezin en sociale bedding. Maar hoewel sociale invloed en sociale achtergrond krachtige determinanten zijn van religie, is dit niet het gehele verhaal. De mate waarin iemand zijn religieuze ontvankelijkheid ontwikkelt, zal niet alleen afhankelijk zijn van zijn persoonlijke ontwikkeling en van de psychologische processen die hij daarin doormaakt, maar ook van een (sterk) veranderende omgeving, waar de tweede helft van de vorige eeuw een duidelijke exponent van is. In hoeverre de vrijmetselaar zich daarin anders manifesteert dan de Nederlandse man is onderwerp van deze studie.

1.4 Doel van het onderzoek

Het doel van dit onderzoek is om vast te stellen wat iemand beweegt om vrijmetselaar te worden en dit te blijven. Daarin wordt geprobeerd de vrijmetselaar die lid is van de Orde zo compleet mogelijk in beeld te brengen met de focus op zijn persoonlijke, sociale, religieuze en spirituele identiteit. Daarin worden drie fasen onderscheiden: de aanloop naar het vrijmetselaar worden, het moment dat hij vrijmetselaar wordt en de tijd dat hij vrijmetselaar is. Gehoopt wordt dat, op basis van de onderzoeksresultaten, meer zicht gekregen wordt op de eerder genoemde ontwikkelingen in het religieuze domein.

Eerst worden hier een aantal thema's besproken die als uitgangspunt hebben gediend bij het formuleren van de centrale vraagstelling en de daaruit afgeleide deelvragen. Achtereenvolgens wordt in deze paragraaf ingegaan op een aantal thema's die regelmatig terugkomen in de vragen en in die zin iets vertellen over de dynamiek en de dilemma's van de vrijmetselarij en de vrijmetselaar, te weten:

- a. het vraagstuk van zingeving
- b. religie als markt van zin en zingeving
- c. waardeoriëntaties
- d. het spanningsveld tussen individu en collectiviteit
- e. het omgaan met twijfels
- f. het omgaan met traditie
- g. die zaken die de vrijmetselarij, christelijke levensbeschouwing en ongebonden spirituelen gemeen hebben

Zingeving. De vrijmetselarij, als ook de traditionele christelijke religies, nieuwe religieuze bewegingen en alternatief seculiere bewegingen, zijn te beschouwen als systemen van zingeving die, wat dit betreft, binnen het zelfde domein opereren. Hier wordt aangesloten bij de meerderheid van auteurs die de stelling onderschrijven dat zingeving een fundamentele menselijke behoefte is, zonder welke het leven voor de mens weinig perspectief heeft. Het zoeken naar antwoorden op existentiële vragen, hetgeen eerder werd gedefinieerd als een essentie van religie, is in feite een vorm van zingeving; het vragen naar zin en betekenis in het algemeen (Ter Borg, 1991). Er wordt hier geen uitspraak gedaan over de validiteit van deze stelling, maar we kunnen wel constateren dat velen op de één of andere manier zin aan hun leven proberen te geven, hoewel er ook stromingen zijn die de zin van het leven bij voorkeur positioneren in een 'volgend leven' of iedere zin ontkennen.

Religie als een markt van zin en zingeving. In de tweede helft van de vorige eeuw is men over het religieuze domein gaan spreken als een markt van zin en zingeving omdat het ruime religieuze aanbod en de marktgerichte benadering door religieuze groepen van de potentiële klanten alle kenmerken heeft van een markt in economische zin. Met marktwerking worden die factoren bedoeld waardoor iemand wel of niet toetreedt tot bovengenoemde vormen van religie dan wel bij zijn keuze blijft (Ter Borg, 2003). Er wordt dan ook gesproken van de consument van het product religie of zingeving. Eén van de kenmerken van die markt is dat de religieuze consument zich bij voorkeur niet voor langere tijd wil binden en, als elders een aantrekkelijker product van zin en zingeving beschikbaar is, hij zich vrij voelt om daar zijn heil te zoeken. Dit kenmerk speelt nog nadrukkelijker bij de jongeren. Er werd al geconstateerd dat het aantal vrijmetselaren uit de jongste generaties dusdanig achterblijft dat er van een evenwichtige leeftijdsopbouw van het ledenbestand geen sprake is.

Waardeoriëntaties. Een keuze voor de vrijmetselarij is een keuze voor een stroming waar weinig over bekend is en die hecht aan traditie en oude waarden. Wat maakt dat mannen, in een periode die kan worden omschreven als een 'nieuwe religieuze tijd', kiezen voor de vrijmetselarij waar weinig over bekend is en met een imago en uitgangspunten die haaks lijken te staan op de vragen en verlangens van die 'nieuwe tijd'? Culturele verschuivingen zijn doorgaans te herleiden tot verschuivingen in waardeoriëntaties. Omdat de vrijmetselarij uitgaat van universele waarden, is het de vraag hoe dit uitgangspunt zich verhoudt tot de veranderende waardeoriëntaties in de tweede helft van de vorige eeuw waarin zich vooral een verschuiving voltrekt van 'oude waarden' naar 'nieuwe waarden' (Heijden, 2006). Haar waardeoriëntatie lijkt haaks te staan op de ontwikkelingen in de periode 1950-2000.

Het spanningsveld individu en samen. Eenmaal toegetreden zal de vrijmetselaar zich nogmaals realiseren dat zijn toetreding tot de vrijmetselarij geen vrijblijvende zaak is. Van hem wordt verwacht dat hij zich inspant om, zoals dat maçonniek wordt geformuleerd, 'zijn gehele handel en wandel' (zijn dagelijks leven) in overeenstemming te brengen met de maçonnieke cultuur waar hij deel van werd. Ogenschijnlijk lijkt het of hij hier een keuze moet maken tussen twee met elkaar strijdige zaken. Immers naast het (morele) appel op de vrijmetselaar als individu is er ook een appel van het collectief, de broederschap waarin hij door zijn inwijding werd opgenomen.

Een vrijmetselaar dient zich er bewust van te zijn dat enerzijds zijn individuele inbreng essentieel is, maar dat hij daarin ook een deel is van de broederschap, een collectief, het grotere geheel. In de tekst van de ritualen is dit spanningsveld terug te vinden in twee frasen uit het ritueel: 'Op u komt het aan' (individu) en 'Vrijmetselaren werken aan de tempel der mensheid' (collectief). De relatie individu en collectiviteit verdient een nadere beschouwing. Men kan zich niet beperken tot de relatie tussen individu (de vrijmetselaar) en collectiviteit (de broederschap). Dan wordt eraan voorbijgegaan dat de mens niet alleen een individu is en een sociaal wezen, maar ook een 'religieus' wezen kan zijn.

Daarbij dient ook de invloed is van een groeps cultuur op het nieuwe groeps lid in ogenschouw genomen te worden. Dit thema dient nadrukkelijk aan de orde gesteld te worden bij religieuze- en spirituele bewegingen omdat daar het risico aanwezig is dat de grenzen tussen persoonlijke- en transpersoonlijke ervaringen vervagen en door hun sterke emotionele geladenheid feitelijke en gewenste situatie door elkaar kunnen lopen. Een mystieke ervaring waarin iemand zich ervaart als samen te vallen met een 'groter geheel' is daar een voorbeeld van. De literatuur laat ook zien hoe zeer mensen geneigd zijn hun eigen werkelijkheid te creëren. Festinger (1957) laat in zijn cognitieve dissonantie theorie zien hoe mensen geneigd zijn een feitelijke werkelijkheid aan te passen aan de eigen gewenste werkelijkheid. Een ander voorbeeld is de door Luhrmann (1991) in haar studie over 'moderne magiërs' vastgestelde interpretatiedrift die haar deed verzuchten: 'Hoe kan het toch dat mensen met een mentale uitrusting om niet magisch te denken, dit toch doen.' Daarnaast is een aandachtspunt de wederzijdse controle die de groepsleden op elkaar kunnen uitoefenen en het feit dat de betrokkenen belang hebben bij het in stand houden en het bevestigen van het gedachtegoed in kwestie. De mate waarin het individu zich voegt naar de groeps cultuur kent meerdere varianten, waaronder een vorm van socialisatie en een vorm van (geleidelijke) bekering. De mate waarin iemand zich zelf ervaart als lid van een groep is niet alleen afhankelijk van zijn focus (een persoonlijk, sociaal dan wel spiritueel perspectief), maar ook van zijn ontvankelijkheid voor die groepsdynamiek, in andere woorden, hoe hij zich verhoudt tot de groepsidentiteit. Daarom dient de groepsdynamiek van de vrijmetselaren onderzocht te worden: hoe verhouden de groepsleden zich tot elkaar? Wat is nu het karakteristieke van een groep vrijmetselaren?

Wat maakt hen tot een groep? Waaraan is een groep vrijmetselaren te herkennen? Inzicht in de dynamiek van groepsidentiteit kan van belang zijn, omdat de vrijmetselaren een ogenschijnlijk zeer coherente groep vormen. Factoren daarin van belang zijn onder meer het commitment dat gevraagd werd bij toetreding en dat op het eerste gezicht minder vrijblijvend is dan het commitment dat gevraagd wordt bij toetreding tot meer eigentijdse alternatief religieuze of seculiere bewegingen, de gemeenschappelijke ervaring van de rituelen, de broederschap. Mogelijk heeft ook de kritische houding van de kerken jegens de vrijmetselarij die verbondenheid juist versterkt. Dit roept een aantal vragen op, zoals: wat is het effect van die sociale cohesie op de persoon van de vrijmetselaar? Voelt hij zich daardoor meer of minder thuis binnen de vrijmetselarij? Heeft hij het nog naar zijn zin of gaat de vrijmetselarij hem tegenstaan en raakt hij aan het twijfelen over zijn lidmaatschap?

Twijfels. Ook op andere manieren kan de vrijmetselaar aan het twijfelen worden gebracht: niet alleen de vrijmetselaar ontwikkelt zich, maar ook zijn omgeving kan veranderen en doet een voortdurend wisselend appèl op hem hoe om te gaan met zichzelf en zijn omgeving. Dit vraagt om een bereidheid zichzelf steeds kritisch te bevragen: wat beweegt mij, wat is de richting van mijn beweging, in welke richting wil ik mij bewegen en welke beweging wordt er van mij gevraagd?⁷ Daarnaast kunnen er nog andere factoren zijn, die de vrijmetselaar aan het twijfelen brengen. De gesloten opstelling van de vrijmetselarij naar de samenleving kan niet alleen een drempelverhogend effect hebben op de potentiële vrijmetselaar, maar kan ook de vrijmetselaar zelf aan het twijfelen brengen over zijn lidmaatschap. Als bijvoorbeeld mensen uit zijn directe omgeving (partner en kinderen, familie, vrienden, collega's) weinig op hebben met zijn maçonnieke activiteiten, kan de loyaliteit met zijn directe leefomgeving op den duur aanleiding zijn tot een heroverwegen van zijn lidmaatschap. In de literatuur is weinig bekend over de twijfels van de vrijmetselaar en zijn motieven om al dan niet zijn lidmaatschap te beëindigen. Door het in kaart brengen van zijn twijfels wordt in dit proefschrift geprobeerd niet alleen inzicht te krijgen in de motieven die uiteindelijk leiden tot een continuering of beëindiging van het lidmaatschap, maar ook in de vraag of het gevarieerde aanbod van andere levenbeschouwelijke richtingen daarin een rol speelt.

De vrijmetselaar en traditie. De vrijmetselaar heeft een dilemma: enerzijds heeft hij een voorkeur voor de maçonnieke traditie, anderzijds is hij in het praktiseren van die traditie ook gehecht aan zijn eigen individuele opvattingen die niet altijd overeenstemmen met die traditie. Dat roept enige vragen op. Waarom neigt de vrijmetselaar er toe om te hechten

7 Deze vragen zijn samengevat in één zin : Waarom ben ik hier...?. Door steeds een woord weg te laten verschuift het niveau waar de vragen naar verwijzen: waarom ben ik hier? Waarom ben ik? Waarom ik? Waarom?

aan het bestaande, en wat maakt, als het opvattingen over een hogere werkelijkheid betreft, dat zijn voorkeur eerder lijkt uit te gaan naar een niet dogmatisch, open perspectief? Hoe verhouden die beide keuzes zich tot elkaar en wat zegt dat over de vrijmetselaar? Hoewel hier specifiek gesproken wordt over de vrijmetselaar, moet ook de vraag gesteld worden in hoeverre hier sprake is van een specifiek masculiene dynamiek in het omgaan met dimensies van een hogere werkelijkheid. Het proefschrift van Roukema-Koning (2005) over het verschil in dynamiek tussen mannen en vrouwen in hun omgang met aspecten van een hogere werkelijkheid (bidden) biedt een perspectief om de rol van vrouwen en mannen in de vrijmetselarij nader te beschouwen.

Een punt van discussie binnen de vrijmetselarij is hoe om te gaan met traditie. Dit roept de volgende vragen op: hoe kan de vrijmetselaar anno 2005 zich verhouden tot de eeuwenoude maçonnieke traditie? Is het gepast om het gedachtegoed en uitgangspunten zoals vastgelegd in de 'oude plichten'¹ van de 18^e eeuw te vertalen naar om het zo maar te zeggen 'de nieuwe plichten' van de 21^e eeuw? Deze vraag kan de vrijmetselaar voor het eerder genoemde dilemma plaatsen: wanneer kiest hij voor de traditie, wanneer voor de actualiteit en waar kan hij een combinatie van beide maken? Als het woord traditie verwijst naar 'tradere' (Latijns), i.e. 'overleveren', zijn er dan manieren denkbaar om in dat proces van 'over- leveren' de inhoud integraal in tact te laten, maar in de vorm van de overlevering (de verpakking) enige eigentijdse aanpassingen te maken?²

In genoemde dilemma's zal het zeker een rol spelen of de vrijmetselaar meent al dan niet het risico te lopen concessies te doen aan de waan van de dag. Juist het feit dat er in een periode van minimaal twee honderd vijftig jaar in Nederland nagenoeg geen concessies zijn gedaan aan de maçonnieke traditie kan wel eens één van de belangrijkste redenen zijn dat de vrijmetselarij nog steeds bestaat en zich derhalve één van de oudste verenigingen van Nederland mag noemen. De rituelen waarin de maçonnieke traditie is vevat, zullen daar zeker van invloed op zijn. Bloom (2012) constateerde dat hoe meer rituelen met het (verkrijgen van) het lidmaatschap verbonden zijn, hoe stabielere de religieuze groep is. Lawson en McCauley (1990) constateren dat een bron van rituelen mede wordt ingegeven

¹ Oude plichten zoals vastgelegd in de Constitutions van Anderson (1723 en 1738) beschrijven aan welke spelregels een vrijmetselaar zich heeft te houden. Het zich al dan niet houden aan die regels maakt het verschil tussen reguliere (regelmatige) en irreguliere (onregelmatige) vrijmetselarij (Piatigorsky, 1997).

² De Haan (1996), schetst het spanningsveld tussen traditie en originaliteit in enige cultuurfases die hieraan voorafgingen. Kiest men voor het zich voegen in de traditie of voor originaliteit? En niet onbelangrijk: in welk licht kiest men dan voor originaliteit? Het is een spel dat wereld en leven omvat: een allusieve methode tegen de achtergrond van een (Europese) traditie van verwijzend taalgebruik..

door de behoefte grip houden op personen en zaken om onvoorspelbaar en ongewenst gedrag tot een minimum te beperken.

Hoe moeilijk het is om aan de vorm, laat staan aan de traditie te sleutelen, blijkt uit de literatuur, indachtig de woorden van Van de Sande (2001) 'Wie tot de loge toetreedt, stapt in een wereld die hem via oeroude symbolen verbindt met een tiental generaties broeders die zijn voorgedaan in het zoeken naar waarheid. In hun voetspoor probeert de maçon van nu die weg op zijn manier te bewandelen, vergezeld door broeders die evenveel ontzag hebben voor de traditie als hij zelf'.

Desondanks lijkt het zinvol toch te onderzoeken hoe de vrijmetselaar zich verhoudt tot die traditie of beter gezegd met elementen waarin die traditie zich manifesteert en hoe met name de jongeren zich hier mee verhouden. Feit blijft dat er een aantal elementen zijn die het traditionele beeld van de vrijmetselarij bevestigen: het gebruik van rokkostuum/smoking, de eerder genoemde toelatingsprocedure met een vorm van ballotage en het archaische taalgebruik met een verwijzing naar oude tijden. Dit zijn zaken die door groepen in de maatschappij als achterhaald worden beschouwd en geassocieerd kunnen worden met instituties en tradities die per definitie als behoudend worden gezien. Het heeft er alle schijn van dat dit traditionele beeld de vrijmetselarij voor de jongeren niet aantrekkelijker maakt. De gehechtheid aan traditie en de associatie met elementen van de traditioneel christelijke levensbeschouwing zijn mogelijk ook een verklaring voor de geringe belangstelling voor de vrijmetselarij. Er zijn nog meer oorzaken zijn die de bescheiden omvang van het aantal vrijmetselaren kunnen verklaren: de maatschappelijke en culturele verschuivingen lijken haaks te staan op de uitgangspunten van de vrijmetselarij.

Het niet toelaten van vrouwen tot de Orde in een tijd waarin emancipatie van de vrouw een belangrijk thema is, zal haar niet door iedereen in dank zijn afgenomen en benadrukt haar imago van behoudende herenclub. Mogelijk wordt dit beeld nog eens versterkt door het beeld dat leeft over de vrijmetselaren als een elitaire club van mannen, die veelal een bepaalde sociale laag (de gegoede burgerij) vertegenwoordigt, terwijl de trend van de tijd juist in een andere richting wees: democratisering, socialisering en nivellering. Het verwarrende is dat er enerzijds aspecten zijn waarin de vrijmetselarij niet zo goed weet aan te sluiten bij de nieuwe tijdgeest, terwijl er anderzijds ook aspecten zijn waarop zij naadloos aansluit.

Raakvlakken tussen vrijmetselarij, christelijke levensbeschouwing en ongebonden spirituelen. Ogenscheinlijk lijkt er een wereld van verschil te zijn tussen de vooral oudtestamentische verwijzingen in de maçonnieke ritualen en de veranderende opvattingen in het 'religieuze domein' in de tweede helft van de vorige eeuw, zoals die zich manifesteerden in de alternatief

seculiere en nieuwe religieuze bewegingen. In werkelijkheid hebben zij echter meer gemeen dan men op het eerste gezicht zou denken. Immers, beide vormen een zoektocht naar een soort 'oerwerkelijkheid' om het in de termen van de jaren 60'en 70' te stellen: de kern van het bestaan, de bron. In die zin ontlepen de vrijmetselarij, de seculiere en nieuwe 'religieuze' bewegingen als ook, zij het in mindere mate, de traditioneel christelijke levensbeschouwing elkaar niet zoveel. Het lijkt er meer op dat in de tweede helft van de vorige eeuw de christelijke levensbeschouwing haar goodwill voor een groot deel al verspeeld heeft, de vrijmetselarij zich te weinig heeft gemanifesteerd om nog van enige goodwill te kunnen spreken en de nieuwe seculiere bewegingen niet al te zeer gehinderd door een verleden, zich vrijelijk kunnen profileren en de tijd aan hun zijde hebben.

De opkomst van de ongebonden spirituelen aan het eind van de 20^e eeuw is te verklaren door een andere vorm van levensbeschouwelijk zoekgedrag: mensen nemen religieus meer het heft in eigen handen en nemen zichzelf daarbij als de maat der dingen. Dit gaat gepaard met de opkomst van alternatief seculiere en nieuwe religieuze bewegingen die een aantal kenmerken gemeen hebben: een losse structuur met doorgaans een hoge mate van tolerantie en aandacht voor het individu. In een samenleving die sterk in beweging is, kan dit leiden tot een cultisch milieu waarin die 'alternatieve' bewegingen, even snel als zij opkomen, ook weer het veld kunnen ruimen (Campbell, 2005). In tegenstelling tot de vrijmetselarij kennen zij vaak een korte historie, hoewel zij ter legitimatie van hun bestaansrecht graag mogen verwijzen naar oude tijden en een lange historie, bij voorkeur in algemene bewoordingen. Mogelijk kan de vrijmetselarij, die ook een methode is, als een buitenkerkelijke vorm van religie met een lange traditie enig zicht geven op de dynamiek van die seculiere en nieuwe religieuze bewegingen en verklaren waarom mensen met levensbeschouwelijk zoekgedrag juist in die periode zich daartoe aangetrokken voelen. Verondersteld wordt hier dat als in een tijd van individualisering de menselijke behoefte aan verbinding en verbondenheid onder druk komt te staan, deze zich in andere vormen zal manifesteren en in deze studie wordt geprobeerd aan de hand van de vrijmetselarij daar zicht op te krijgen.

In het boek 'de Lage Landen en het hogere' beschrijft Van den Brink (2010) fundamentele wijzigingen in de omgang met het hogere. Lag oorspronkelijk de focus op de sacrale orde (toewijding, devotie), in de tweede helft van de 19^e eeuw verschuift deze naar de sociale orde (sociale verbetering) en in de jaren zeventig van de vorige eeuw naar een vitale orde: mensen willen in het hier en nu hun doelstellingen realiseren, idealen waar maken en genieten.

In dat licht kan de constatering dat de Nederlandse bevolking meer is gaan geloven in wonderen en een leven na de dood (Becker et al., 2006; Bernts, 2006; Van de Donck et al., 2006), begrepen worden als een manifestatie van een andere wijze van zoeken naar zin

en verbinding. Het succes van boeken als 'Mystagogie' (Van den Berk, 2000), 'Eindeloos bewustzijn' (Lommel, 2009) en 'De stille stem, niet weten als levenshouding' (Oegema, 2011) zijn belangrijke indicatoren van een veranderend religieus besef, dat zich laat paren met moderne kwantummechanische en hersenonderzoekachtige vormen van moderne spiritualiteit.

1.5. De onderzoeksvragen

Om een duidelijk beeld te kunnen vormen van de persoon van de vrijmetselaar en de plaats van de vrijmetselarij in de tweede helft van de vorige eeuw luidt de centrale onderzoeksvraag:

Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en te blijven?

Dit leidt tot twee afgeleide onderzoeksvragen, namelijk:

Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden?

Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te blijven?

Hierin wordt de vrijmetselaar in beeld gebracht in een periode die zich kenmerkt door een sterke afname van belangstelling voor de christelijke levensbeschouwing en een sterke toename van ongebonden spirituele opvattingen. Omdat, zoals eerder geconstateerd, de vrijmetselarij elementen van beide bewegingen in zich verenigt, roept dit de vraag op of de onderzoeksgegevens die in dit proefschrift verzameld worden over de vrijmetselarij kunnen bijdragen aan een beter zicht op de verschuivingen in het religieuze domein in de periode 1950-2000. Daartoe dient onderzocht te worden of er verschillen zijn tussen de vrijmetselaar en de Nederlandse man. Als het gaat om opvattingen en het beleven van een hogere werkelijkheid, dan wordt in die vergelijking ook de christelijke Nederlandse man betrokken die geen vrijmetselaar is.

Gaat het om het proces van vrijmetselaar worden, dan is, in de vrijmetselarij, 'de zoektocht' een centraal gegeven. Immers een vrijmetselaar is op zoek naar het Licht. In het gradenstelsel dat van leerling, via gezelschap, uiteindelijk tot meester vrijmetselaar leidt, wordt gesymboliseerd hoe ver een vrijmetselaar is gevorderd op zijn zoektocht. Dit veronderstelt van de vrijmetselaar een zekere openheid en onbevangenheid en in dat licht zijn de volgende subvragen relevant: hoe open en bereid is de vrijmetselaar om een open dialoog aan te gaan met existentiële vragen? Gaat er iets van die openheid verloren tijdens zijn maçonnieke carrière?

Om daar grip op te krijgen, wordt gebruik gemaakt van vragen die ontleend zijn aan de zoekschaal (Quest scale; Batson, Schoenrade & Ventis, 1993; SOCON, 2000). Deze schaal

werd ontwikkeld om de basiscomponent van de zoekdimensie te meten, de mate waarin iemands religie een open en verantwoorde dialoog aangaat met existentiële vragen die opkomen door tegenstellingen en de tragedies van het leven. De zoekoriëntatie probeert in kaart te brengen in hoeverre iemand a). bereid is om existentiële vragen in ogenschouw te nemen, zonder hun complexiteit te reduceren; b). ontvankelijk is voor zelfkritiek en in staat is om religieuze twijfels als positief te zien; c). een bereidheid heeft om te veranderen en zich te blijven ontwikkelen. Die bereidheid om te zoeken en zich steeds kritisch te bevragen wordt gedefinieerd als een vorm van ‘volwassen’ religie. Dit past bij het inzicht van psychologen die de religieuze ontwikkeling van de mens in kaart hebben gebracht. In de school van Piaget (uit Batson et al., 1993) is het inzicht vastgelegd dat alle soorten ontwikkeling van de mens hand in hand gaan en onder leiding staan van de ontwikkeling van het denken (cognitieve psychologie): de religieuze ontwikkeling (als de andere ontwikkelingen gestopt zijn) kan zich onder condities verder ontwikkelen en uitgroeien naar de hier genoemde ‘volwassen’ religie. Daarvan is het kenmerk: openheid, tolerantie en willen leren van inzichten van anderen.

Eerder werd vastgesteld dat er nog niet zo iets is als een profiel van de vrijmetselaar. Doorgaans blijft men steken in het ten tonele voeren van enige bekende Nederlanders die ook vrijmetselaar zijn. Mogelijk geeft dit enige informatie over de maçonnieke rolmodellen, maar daarmee is niet veel meer bekend over de persoon van de vrijmetselaar. Om deze lacune te vullen, probeert deze studie ook te komen tot een profiel van een vrijmetselaar. Daartoe wordt onderzoek gedaan naar de persoon van de vrijmetselaar en zijn achtergrond. Omdat de vrijmetselarij een methode is die tot diep religieuze ervaringen kan leiden, is dit aanleiding tot de volgende vragen: zijn er omstandigheden, achtergronden en eigenschappen die wijzen op een maçonnieke aanleg van de potentiële vrijmetselaar die een algemene gelding hebben voor de Nederlandse vrijmetselaar? Aangezien in de vrijmetselarij diverse religieuze connotaties spelen, is een onderzoeksvraag: hoe kijkt de vrijmetselaar aan tegen de rol van de kerken en welke rol heeft dat gespeeld in zijn keuze om vrijmetselaar te worden? Door zijn inwijding wordt iemand vrijmetselaar en de kandidaat doet daarin een stap van een ‘bekend’ gebied naar een onbekend gebied. In de literatuur is veel over inwijdingsrituelen in algemene zin bekend (Van den Berk, 1999). Daarin wordt niet alleen het proces van inwijding beschreven, maar worden ook kritische vragen gesteld: wat maakt dat iemand met een goede opleiding, sociale status en onderscheidend vermogen het ‘onbekende land’ betreedt en wat hoopt hij daar te vinden (Luhrmann, 1991)? Omdat menselijk gedrag niet los gezien kan worden van de tijd waarin iemand leeft, dient ook onderzocht te worden hoe die (hang naar) omgang met het onbekende begrepen kan worden in de culturele en religieuze verschuivingen in de tweede helft van de vorige eeuw.

De invloed van achtergrondvariabelen kan afhankelijk zijn van wat iemand aan persoonlijke bagage (eigenschappen) in huis heeft om zich te verhouden tot zich zelf en zijn sociale en 'religieuze' omgeving. Op grond van de literatuur kan worden gesteld dat ieder mens een aantal eigenschappen heeft, die van invloed zijn op de omgang met zichzelf en zijn omgeving. Binnen de psychologie is het Vijf Factor persoonlijkheidsmodel van Costa en McCrae (1992) één van de meest gangbare modellen inzake persoonlijkheid (zie ook Peeters, 2009). Dit model geeft op basis van een vijftal persoonlijkheidskenmerken een nauwkeurig beeld van de persoonlijkheid en het baseert zich daarbij op de volgende persoonlijkheidskenmerken: openheid, consciëntieusheid, introversie, vriendelijkheid en neuroticisme.

Voor dit onderzoek is het gebruik van dit model relevant omdat het Vijf Factor Model ook een instrument kan zijn om het verband te onderzoeken tussen persoonlijkheid en de mate waarin mensen zichzelf als religieus of gelovig omschrijven. (Peeters, 2009). Dit belang wordt nog eens onderstreept door de meta-analyse van Saroglou (2002; uit Paloutzian, 2005) waaruit blijkt dat de wijze waarop individuen met religie omgaan sterker is geassocieerd met persoonlijkheidstrekken dan het feit of mensen al dan niet religieus zijn. Dit vraagt om een nader onderscheid tussen religie, spiritualiteit en geloof. In dit proefschrift wordt aangesloten op het concept van Valenkamp (2008) die dit onderscheid niet maakt in termen van hun object (de ontvankelijkheid voor het Universele, het Absolute), maar in de mate waarin het onderscheid meer of minder is uitgewerkt in rationele termen, concepten en systematische benaderingen van wat gevoeld wordt als het Universele, het Absolute. Hij maakt een onderscheid tussen spiritualiteit (pre-theoretisch denken), religie (theoretisch denken) en geloof (theoretisch denken). Het verschil tussen deze items is niet strikt en ieder heeft zijn eigen karakteristieken: iemand kan spiritueel zijn zonder een religie of een geloof, maar hij kan geen geloof hebben zonder een religieus fundament en religie vraagt weer om een spirituele basis (Valenkamp, 2008).

Het nadeel van het gebruik van het persoonlijkheidsmodel is dat persoonlijkheidskenmerken zo rond het 25^e á 30^e jaar een zekere stabiliteit krijgen, waardoor verschuivingen op later leeftijd in de persoonlijkheid minder goed te traceren zijn, omdat de omvang van die verschuivingen beperkt zal zijn.

De eerder door mij genoemde cognitieve psychologie spreekt dan ook niet van 'verschuiving' maar van 'verdieping' met de door mij genoemde kenmerken. Hoewel dit persoonlijkheidsmodel op dit moment het meest wordt gebruikt en de best voorspellende resultaten heeft, blijft het een probleem dat het begrip persoonlijkheid niet eenduidig gedefinieerd kan worden (Slob, 2008). Dit neemt overigens niet weg dat het onderscheid met betrekking tot een vijftal basisdimensies van de persoonlijkheid zoals dat in het Vijf Factor model wordt gehanteerd kan helpen antwoord te vinden op de onderzoeksvraag:

is er een relatie tussen de vijf basisdimensies van het Vijf Factor model en vormen van maçonnieke participatie, i.e., het ontvankelijk zijn voor en het participeren in de vrijmetselarij?

Eerder werd vastgesteld dat het aantal vrijmetselaren vrij beperkt is. Om beter te kunnen begrijpen waarom iemand toetreedt tot de vrijmetselarij worden de volgende vragen gesteld: wat maakt dat iemand geïnteresseerd raakt in de vrijmetselarij, wat doet iemand overwegen om vrijmetselaar te worden, welke vragen en twijfels roepen die overwegingen bij hem op, zijn die overwegingen aan een bepaalde levensfase gebonden, of worden zij ingegeven door een toenemende ontvankelijkheid voor existentiële vragen of spelen hier juist sociale overwegingen, die bijvoorbeeld ingegeven zijn door een toenemende behoefte om gelijkgestemden te ontmoeten? Welke rol speelt zijn omgeving in die overwegingen, wat brengt hem aan het twijfelen, is zijn toetreden tot de vrijmetselarij eerder een logisch gevolg van zijn levensverhaal of zou op basis van zijn levensverhaal zijn toetreden tot de vrijmetselarij juist minder voor de hand hebben gelegen? Wat doet hem daar uiteindelijk toe beslissen en is die beslissing aan leeftijd gebonden of spelen andere factoren hierin een rol? Ook de wijze waarop de vrijmetselaar omgaat met het onbekende verdient nadere aandacht. Wat maakt dat iemand op basis van weinig concrete informatie toch die stap in het onbekende doet? Hoe lang doet hij er gemiddeld over om toe te treden, wat geeft daarin de doorslag en spelen anderen daar nog een rol in? Spelen daarin naast religieuze en spirituele overwegingen ook sociale overwegingen een rol: wordt het toetreden tot de vrijmetselarij mede ingegeven door een ontvankelijkheid voor sociale codes, waar de kandidaat vrijmetselaar mee bekend was en die hem bijvoorbeeld bekend en vertrouwd zijn vanuit zijn sociale milieu en netwerk?

Vrijmetselarij wordt ook wel gedefinieerd als het spelen van een spel, weliswaar een ernstig spel. Het participeren in en het ondergaan van een ritueel heeft alle kenmerken van een spel: er is een context die aan tijd, ruimte en plaats gebonden is, met deelnemers die deels participeren in de rol en op de plaats die hen is toebedeeld in het ritueel (het spel), waardoor een werkelijkheid waarnaar het spel verwijst in het ritueel voor en door de deelnemers (spelers) tot leven kan komen. In die zin lijkt de vrijmetselarij te appelleren aan religieuze of spirituele behoeften. Het is niet toevallig dat in de vrijmetselarij gesproken wordt van *allusie*: in het 'spel' van het ritueel, raakt men aan de diepere betekenis die in het ritueel de vrijmetselaar kan ervaren⁸.

8 Het Latijnse werkwoord "ludere" betekent "spelen".

Was in het voorgaande de aandacht gericht op de aanloop om vrijmetselaar te *worden*, nu ligt de focus op factoren die mede bepalen, waarom iemand vrijmetselaar *blijft* als hij eenmaal is toegetreden. De broederschap als verbindende factor kan daar een rol in spelen. Deze broederschap raakt het hart van de vrijmetselarij. Om zicht te krijgen op de effecten van broederschap op de individuele vrijmetselaar en de continuïteit van zijn lidmaatschap, dient eerst helder te worden hoe de vrijmetselaar de broederschap ervaart, wat voor hem de essentie van de broederschap is en of dat een factor is om vrijmetselaar te blijven. Ook hoe hij de ritualen ervaart, lijkt een factor van belang die het de moeite waard maakt om vrijmetselaar te blijven. Ritualen vormen een context waarbinnen niet alleen die broederschap, maar ook andere niveaus van verbondenheid ervaren kunnen worden. Hoe zijn beleving is van de ritualen wordt onderzocht aan de hand van de volgende vragen: wat is voor de vrijmetselaar de essentie van het ritueel? Ervaart hij een passende verhouding tussen vorm en inhoud van het ritueel, zijn de ritualen naar zijn mening aan bijstelling toe en in hoeverre ervaart hij deze ritualen, die verwijzen naar een ver verleden, nog wel als van deze tijd? In hoeverre maken de ritualen de vrijmetselarij voor hem juist aantrekkelijk en waar roepen zij eerder verzet en twijfels op? In de literatuur worden de inwijdingsrituelen -waarin door een groot aantal vrijmetselaren een transcendente werkelijkheid wordt ervaren- beschreven als een zeer indringende persoonlijke ervaring (McCauley & Lawson, 2002).

Dit leidt tot de volgende vragen: wat maakt die inwijding tot zo'n indringende ervaring, wanneer is er daarin sprake van een individuele dan wel een gemeenschappelijke ervaring, dan wel een ervaring die niet in woorden te vatten is?

Gerealiseerd dient te worden dat er een verschil is tussen ritualen, rituelen en rite. Een rite is een enkelvoudige symbolische handeling, bijvoorbeeld de rite van de handwassing. Meerdere rituelen die deel zijn van één organisch geheel vormen een ritueel. Zo is het inwijdingsritueel opgebouwd uit een aantal rituelen. De schriftelijke vastlegging van het ritueel is een ritueel (Beekes, 1999). Om inzicht te krijgen in de effecten van de rituelen dient niet alleen onderzocht te worden hoe de vrijmetselaar zijn eerste maçonnieke initiatie heeft ervaren, maar ook in hoeverre dat zijn houding ten opzichte van het transcendente beïnvloed heeft en hoe die eerste ervaring nog doorwerkt of doorgewerkt heeft in zijn verdere maçonnieke carrière. Deze verwachtingen zijn gerelateerd aan zijn eerste maçonnieke initiatie, maar wij willen de vraag naar zijn verwachtingen in een ruimer kader plaatsen. Daartoe wordt onderzocht welke verwachtingen hij heeft bij zijn toetreden, als ook of er per generatie een verschil in verwachting is. Daarnaast wordt ook gevraagd hoe die verwachtingen in de loop der jaren bijgesteld zijn. Hebben die bijgestelde verwachtingen de vrijmetselaar juist gesterkt in zijn vrijmetselaar zijn of hebben ze hem eerder aan het twijfelen gebracht? Indien er sprake is van twijfels, zijn die dan terug te voeren op de persoon van de betrokkene, de loge waar hij lid van is, de reacties van zijn

omgeving of anderszins en heeft hij daardoor wel eens overwogen om te stoppen met de vrijmetselarij?

Toetreden is één, maar het vrijmetselaar blijven, kan naast de al dan niet vervulde verwachtingen, ook beïnvloed worden door andere factoren. Blijft het aanbod van de vrijmetselarij aansluiten op zijn vraag? Hoe kan hij zijn twijfels een plek geven en kan dat in dialoog met zijn medebroeders? Is er nog sprake van een balans tussen zijn inbreng en wat de broederschap hem oplevert? Daarnaast zal de continuïteit van zijn lidmaatschap ook bepaald worden door zijn verhouding met de (maçonnieke) groeps cultuur. Daarom wordt ook onderzocht op welke wijzen en in welke mate de vrijmetselaar zich verhoudt tot die cultuur. Dit wordt onderzocht aan de hand van twee eerder genoemde varianten: in hoeverre er sprake is van socialisatie dan wel van (geleidelijke) bekering? Deze begrippen 'socialisatie' en (geleidelijke) 'bekering' behoeven nadere toelichting. Socialisatie is een proces waarin het individu zich aanpast aan de groeps cultuur. Om inzicht te krijgen in dit proces van socialisatie kunnen de volgende onderzoeksvragen behulpzaam zijn: hoe ervaart de vrijmetselaar de broederschap en past dat bij zijn beeld van broederschap? In hoeverre is er sprake van een religieuze groeps cultuur en wat is daarin de rol van de gebruiken, de gewoonten, de codes, traditie en de rituelen? Deze vragen zijn om meerdere redenen van belang: de leden van 'religieuze' of daaraan verwante groepen laten vaak een bovengemiddelde neiging zien om zich sterk te conformeren aan de groeps cultuur. Daarnaast kan dit proces van socialisatie nog eens versterkt worden door de wijze waarop de vrijmetselarij als groep zich gesloten dan wel defensief opstelt naar haar omgeving. Het is weliswaar een momentopname, maar aan het eind van de jaren '50 benadrukte Pott (1959), die een maçonnieke kennisleer ontwikkelde, 'dat het noodzakelijk was zich te realiseren dat de Orde een typisch gesloten gemeenschap vormt, een broederschap met eigen normen en gewoonten en met een typische houding van afweer tegen buitenstaanders'.

In de literatuur wordt gesproken van conversie (bekering) als 'religieuze ideeën' die eerst perifeer waren in het bewustzijn, vervolgens een centrale plaats innemen in het bewustzijn en leiden tot veranderingen in het gedrag en de basisaspecten van de persoonlijkheid. In de jaren '90 werd, met gebruik van het eerder genoemde Vijf Factor model vastgesteld dat door conversie (bekering) de 'basispersoonlijkheid' inderdaad veranderingen kan ondergaan (Spilka et al., 2003). In het huidige onderzoek wordt onderzocht in hoeverre het proces van geleidelijke bekering een rol speelt in het continueren van het lidmaatschap, omdat vermoed wordt dat de ontwikkeling die iemand als vrijmetselaar doormaakt het proces van geleidelijke bekering per definitie niet uitsluit (Richardson, 1985). Dit leidt tot de volgende vragen: kan het proces van 'vrijmetselaar blijven' begrepen worden in termen van geleidelijke conversie en heeft het effecten op de persoonlijkheid van de vrijmetselaar?

Kan in het verlengde daarvan iemand door zijn toetreden tot de vrijmetselarij ook een ander mens worden? Kan dit leiden tot gedragsverandering en, zo ja, hoe ervaart de vrijmetselaar dit zelf en in hoeverre is die verandering ook merkbaar voor zijn omgeving? Omdat in het krijgen van twijfels en het omgaan met twijfels de directe omgeving van de vrijmetselaar een rol kan spelen, geeft dit aanleiding tot de volgende vragen: hoe kijken mensen uit de directe omgeving (partner en kinderen, familie, vrienden, collega's) aan tegen het vrijmetselaar zijn? Welke effecten heeft dat op de vrijmetselaar en in hoeverre is hun beeldvorming over de vrijmetselarij van invloed op zijn twijfels? Die twijfels kunnen echter ook gerelateerd zijn aan hoe hij zich heeft te verhouden tot een 'hogere werkelijkheid'. Om het beeld van de vrijmetselaar scherp te krijgen, wordt daarom onderzocht hoe de vrijmetselaar denkt over het al dan niet bestaan van een transcendente (de persoon overstijgende) werkelijkheid, hoe hij denkt over begrippen als de dood, godsbeelden en de eerder genoemde maçonnieke benamingen voor een hogere werkelijkheid. Verschilt de vrijmetselaar hierin van de Nederlandse man? Speelt in zijn opvattingen over een hogere werkelijkheid ook het verschil in generatie een rol?

Is bijvoorbeeld het proces van secularisatie⁹, zoals dit zich heeft voltrokken in de tweede helft van de vorige eeuw daarop van invloed?

In de literatuur over de vrijmetselarij zijn spirituele en mystieke elementen aansprekende thema's en op beide wordt ingegaan aan de hand van twee karakteristieke verschuivingen in het religieuze domein van de tweede helft van de vorige eeuw: de verschuiving van religiositeit naar spiritualiteit en de toegenomen ontvankelijkheid voor mystieke ervaringen. Dit levert de volgende onderzoeksvragen op: wat is de rol van spiritualiteit en mystiek in de vrijmetselarij en hoe ontvankelijk is de vrijmetselaar voor mystieke ervaringen? Is de vrijmetselaar te vergelijken met de Nederlandse man, wat betreft mystieke ervaringen? Daarbij kan de Mysticismeschaal van Hood (1975), die mystieke ervaringen en religieuze interpretaties van mystieke ervaringen registreert behulpzaam zijn. Om de ontvankelijkheid van de vrijmetselaar, de Nederlandse man en de christelijke Nederlandse man, zijnde geen vrijmetselaar voor mystieke ervaringen vast te stellen, wordt deze vragenlijst afgenomen. Naast de ontvankelijkheid voor mystiek is ook 'magisch denken' een manier van omgaan met de transcendente dimensie. Omdat magisch denken kan helpen begrijpen hoe de vrijmetselaar een brug slaat tussen een feitelijke en een andere (transcendente) wereld wordt ook aan de hand van enige vragen uit de T.C.I. vragenlijst van Cloninger (1994) onderzocht hoe ontvankelijk de vrijmetselaar is voor magisch denken. Ook om andere redenen is deze magische invalshoek van belang: het maçonnieke denken is naast het christendom ook beïnvloed door de esoterische

⁹ Het begrip secularisatie kan op meerdere manieren ingevuld worden; hier wordt bedoeld secularisatie in de zin van terugloop van de (traditioneel) christelijke levensbeschouwing.

stromingen die opleefden in de 17^e eeuw, zoals het pantheïsme, neoplatonisme, hermetisme, de alchemie, en gnostiek (Van de Sande, 2001). Omdat beide, zowel mystiek als magie iets kunnen vertellen over de omgang met een transcendente dimensie, wordt eerst de mystieke ontvankelijkheid van de vrijmetselaar in kaart gebracht met daarop aansluitend beschouwingen over magisch denken.

Een ander punt van aandacht in de literatuur betreft het ‘geheimzinnige aspect’ van de vrijmetselarij. Weliswaar lijkt het niet terecht haar als een geheim genootschap te zien, maar haar besloten karakter en het feit dat de vrijmetselaar weinig mededeelzaam is over zijn persoonlijke ervaringen in de ritualen, lijken dit beeld wel te voeden. In dit onderzoek wordt daarom ingegaan op de volgende vragen: welke rol heeft ‘het geheim’ gespeeld in de keuze van de betrokkene om toe te treden? Hoe kijkt hij zelf na zijn toetreding aan tegen dat ‘geheim’ en hoe heeft zijn omgeving dat ervaren? En niet onbelangrijk: hoe moet het geheim worden begrepen? Is het een feitelijk gegeven of is het een metafoor voor iets dat met de rede niet te vatten is?

Door toe te treden tot de vrijmetselarij is de vrijmetselaar lid geworden van een genootschap met oude tradities die het imago heeft van een behoudende club. Dit laatste dient wellicht enigszins genuanceerd te worden: hoe er tegen de vrijmetselarij aangekeken wordt, is mede afhankelijk van de tijd en haar omgeving. Zoals de vrijmetselarij tegenwoordig het imago heeft van behoudend, zo werd zij in de 18^e eeuw geassocieerd met de moderniteit: zij bood toen een alternatief voor de traditioneel christelijke levensbeschouwing, was nauw verbonden met de idealen van de Verlichting en vervulde daar een voortrekkersrol in. In de tweede helft van de 19^e eeuw, bijvoorbeeld, speelden vrijmetselaren een belangrijke rol in de oprichting en de ontwikkeling van de Dageraad, de eerste vrijdenkersorganisatie in Nederland (Ten Bokkel, 2003). In de tweede helft van de vorige eeuw voltrekt zich een verschuiving binnen het religieuze domein van religiositeit naar spiritualiteit, zoals zichtbaar werd in de opkomst van de eerder genoemde categorie ongebonden spirituelen. De opkomst van de vrijmetselarij in de 18^e eeuw kan in eerste instantie gezien worden als een vergelijkbare verschuiving van religiositeit naar spiritualiteit, zij het dat er in dit geval dan wel sprake is van een gebonden spiritualiteit. Immers de vrijmetselaar is wel vrij om zelf invulling te geven aan zijn religieuze en spirituele behoeften, maar die vrijheid kent zo haar beperkingen: hij mag over de vragen van zin en zingeving van alles denken, maar hij dient minimaal het bestaan van een Opperwezen of een Opperbouwmeester des Heelals te onderschrijven.

Als gevolg van de grote maatschappelijke en culturele verschuivingen in de tweede helft van de vorige eeuw wordt de vraag relevant wat deze verschuiving betekent voor de vrijmetselarij als een op traditie georiënteerd instituut: hoe verhoudt zij zich tot

die veranderende samenleving en in hoeverre is dat van invloed op een aantal van haar maçonnieke basisprincipes zoals gehechtheid aan traditie, het erkennen van een Opperwezen en de centrale plaats van de Bijbel? In het licht van die verschuivingen wordt ingegaan op twee actuele vraagstukken: het bestaan van een Opperwezen en de toelaatbaarheid van vrouwen tot de reguliere vrijmetselarij. De antwoorden op deze vragen raken aan de regulariteit van de vrijmetselarij.

Volgens de huidige regels kan er alleen sprake zijn van reguliere (regelmatige) vrijmetselarij als er wordt voldaan aan acht maatstaven waaraan de Orde van vrijmetselaren, werkend onder het Grootoosten der Nederlanden, zich jegens de Engelse Grootmacht (United Grand Lodge of England) heeft gebonden en waarvan hier alleen deze twee genoemd worden: 'De vrijmetselaren onder haar gezag moeten geloven in een Opperwezen (Supreme Being) en de vrijmetselaren onder haar gezag moeten mannen zijn en mogen geen maçonniek contact hebben met loges die vrouwen toelaten' (De Boer, 2000). Deze thematiek lijkt de aanzet te zijn tot een discussie waarin bestaande maçonnieke uitgangspunten en zekerheden opnieuw gewogen dienen te worden en de uitkomst van dat proces van heroverweging zal van invloed zal op de toekomst van de reguliere vrijmetselarij¹⁰.

Kunnen de antwoorden op de twee voorgaande onderzoeksvragen, i.e. wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en wat beweegt iemand om vrijmetselaar te blijven, inzicht geven in de verschuivingen in het religieuze domein in de periode 1950-2000? Immers, zoals eerder werd vastgesteld, verenigt de vrijmetselarij in zich elementen van de christelijke levensbeschouwing en ongebonden spirituelen. Omdat kenmerkend voor die periode is de opkomst van ongebonden spirituelen en het op de achtergrond geraken van de christelijke levensbeschouwing, kan inzicht in de vrijmetselaar en de vrijmetselarij mogelijk helpen de verschuivingen in het religieuze domein in de periode 1950-2000, zoals die in de literatuur zijn beschreven, beter te begrijpen. Dit leidt tot de volgende vragen: hoe verhouden de vrijmetselaar, de Nederlandse man en soms de christelijke Nederlandse man zich met de 'religieuze' verschuivingen in die periode? In hoeverre zijn die veranderingen generatiegebonden? Wat kan de vrijmetselarij als beweging van 'gebonden' spirituelen duidelijk maken over de stroming van ongebonden spirituelen? Als, in navolging van Hellemans (2007), uitgegaan wordt van een veld van religie met een universeel karakter op macro niveau, waar religieuze stromingen als bijvoorbeeld christendom, islam en spirituele stromingen of methodes zoals de vrijmetselarij

10 Een praktisch gevolg van het onderscheid regulier, irregulier is dat leden van leden van reguliere loges niet geacht worden irreguliere loges te bezoeken, noch aan elkaar 's maçonnieke werkzaamheden kunnen deelnemen.

manifestaties van zijn op meso niveau, hoe valt dan in vergelijking met de vrijmetselarij de opkomst van de ongebonden spirituelen en haar voorlopers te verklaren als ook hoe zij zich verhouden tot religieuze en spirituele vragen?

Om antwoord te krijgen op al deze vragen wordt naast de centrale onderzoeksvraag ‘wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en te blijven’ antwoord gezocht op de volgende deelvragen:

- Kunnen vrijmetselaar en Nederlandse man met elkaar vergeleken worden op demografische kenmerken, religiositeit, spiritualiteit, opvattingen over dood en hogere werkelijkheid, persoonlijkheidskenmerken, sociale status, opleidingsniveau, godsdienstigheid en waarin verschillen zij daarin van elkaar?
- Als de vrijmetselaar anders is dan de Nederlandse man, is het dan mogelijk om een profiel van de vrijmetselaar te schetsen?
- Als er een verschil is tussen vrijmetselaar en Nederlandse man, hoe zien die verschillen er uit, hoe zijn die te verklaren en kan dat verschil verklaard worden door de snelheid van generatiewisselingen van ieder?
- Wordt het profiel van de vrijmetselaar duidelijker als de vrijmetselaar vergeleken wordt met een categorie Nederlandse mannen die in religiositeit raakvlakken heeft met vrijmetselarij: de christelijke Nederlandse man? Is dit verschil te verklaren vanuit religieuze opties?

1.6. Opbouw van het proefschrift

In het tweede hoofdstuk worden de gebruikte methodes beschreven: het vaststellen van populaties, het verzamelen van de data, de vragenlijsten, en de verwerking van de gegevens. Er wordt een toelichting gegeven op de gebruikte vragenlijsten, de gebruikte theoretische modellen waar zij naar verwijzen, de theorie van de modellen en daaraan gekoppeld de factoranalyses en de betrouwbaarheid van deze analyses (Cronbach's alpha). Er worden drie bestanden aangemaakt: (1) de vrijmetselaar; (2) de vrijmetselaar in vergelijking met de Nederlandse man en het bestand (3) de niet christelijke vrijmetselaar in vergelijking met de Nederlandse christelijke man. Vervolgens worden de gebruikte analyses verantwoord: de frequentietabellen, de kruistabellen, de variantie analyse met één onafhankelijke variabele (Anova) en variantie- analyses waarmee een groepsindeling op basis van meerdere onafhankelijke variabelen kan worden gemaakt (Ancova's).

In het derde hoofdstuk worden de onderzoeksresultaten beschreven voor de vrijmetselaar: wie is hij, wat beweegt hem om vrijmetselaar te worden en wat beweegt hem om vrijmetselaar te blijven? In dit hoofdstuk ligt het accent op de vrijmetselaar zelf. De analyses waarbij hij vergeleken wordt met de Nederlandse man worden gepresenteerd in hoofdstuk vier. Dit neemt niet weg dat in Hoofdstuk 3 enige kengetallen van de

vrijmetselaar - die aan de orde komen in hoofdstuk vier in de vergelijking met de Nederlandse man - in dit hoofdstuk summier worden gepresenteerd. Vervolgens worden de generaties vrijmetselaren met elkaar vergeleken en de maçonniek jongeren (leerling/gezel) met de maçonniek ouderen (meesters). Tevens wordt onderzocht of door de reductie van de oorspronkelijke vijf generaties vrijmetselaren tot drie generaties mogelijk significante verschillen tussen de stille en de vooroorlogse generatie als ook tussen de verloren en pragmatische generatie vrijmetselaren verloren zijn gegaan. Tenslotte wordt onderzocht of de opvattingen van de vrijmetselaar over dood en een hogere macht invloed heeft op zijn vrijmetselaar zijn.

In het vierde hoofdstuk wordt achtereenvolgens ingegaan op de verschillen tussen de vrijmetselaar en de Nederlandse man en hetgeen zij gemeen hebben in eigenschappen, opvattingen over een hogere werkelijkheid, burgerlijke staat, godsdienstigheid, partijpolitieke voorkeur, opleidingsniveau. Omdat mystiek in de tweede helft van de vorige eeuw binnen de verschuivingen in het religieuze domein een andere meer eigentijds connotatie heeft gekregen, een fenomeen dat lang onderschat lijkt te zijn, worden de vrijmetselaar en de Nederlandse man met elkaar vergeleken in de mate waarin zij mystiek ervaren en wordt vervolgens, om een indicatie te krijgen voor de mogelijke invloed van de factor 'christelijk' in mystiek, de niet-christelijke vrijmetselaar vergeleken met de christelijke Nederlandse man. Aansluitend wordt de tussenbalans opgemaakt die behulpzaam kan zijn om in hoofdstuk 5 antwoord te geven op de onderzoeksvragen.

In het vijfde hoofdstuk (conclusies en epiloog) wordt aan de hand van conclusies antwoord gegeven op de onderzoeksvragen.